

Podobe. gorenjske preteklosti

ob 80.
rojstnem dnevu
Majde Žontar
in
760. obletnici
prve pisne
omembe
mesta Kranja

Zbornik povzetkov
1. zgodovinskega dneva
Kranj, 20. junij 2016

Podobe gorenjske preteklosti:

ob 80. rojstnem dnevu Majde Žontar in 760. obletnici prve pisne omembe mesta Kranja

Zbornik povzetkov 1. zgodovinskega dneva, Kranj, 20. junij 2016

Izdal in založil: Gorenjski muzej, zanj: mag. Marjana Žibert, direktorica

Avtorji besedil: dr. Jože Dežman, mag. Tatjana Dolžan Eržen, ddr. Damir Globočnik, Elizabeta Gradnik, dr. Olga Janša Zorn, mag. Barbara Kalan, dr. Matevž Košir, dr. Nika Leben, Boštjan Meglič, Gašper Oitzl, Biljana Ristić, mag. Monika Rogelj, dr. Milan Sagadin, dr. Gorazd Stariha, Janez Štiglic, dr. Jure Volčjak, mag. Marjana Žibert

Uvodna beseda: mag. Marjana Žibert

Uredila: mag. Barbara Kalan

Jezikovni pregled: Judita Babnik

Fotografije: Arhiv Darje Okorn, Arhiv Republike Slovenije, Fototeka Gorenjskega muzeja, Gornjesavski muzej Jesenice – fototeka Slovenskega planinskega muzeja, Bernarda Jesenko Filipič (arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj), dr. Nika Leben (arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj), Loški muzej Škofja Loka, Milan Malovrh (arhiv Tržiškega muzeja), Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj, Boštjan Podlipec, dr. Milan Sagadin, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

Oblikovanje: Tjaša Štempihar

Tisk: Jagraf, Trboje

Naklada: 200 izvodov

Gorenjski muzej

Tomšičeva 42

4000 Kranj

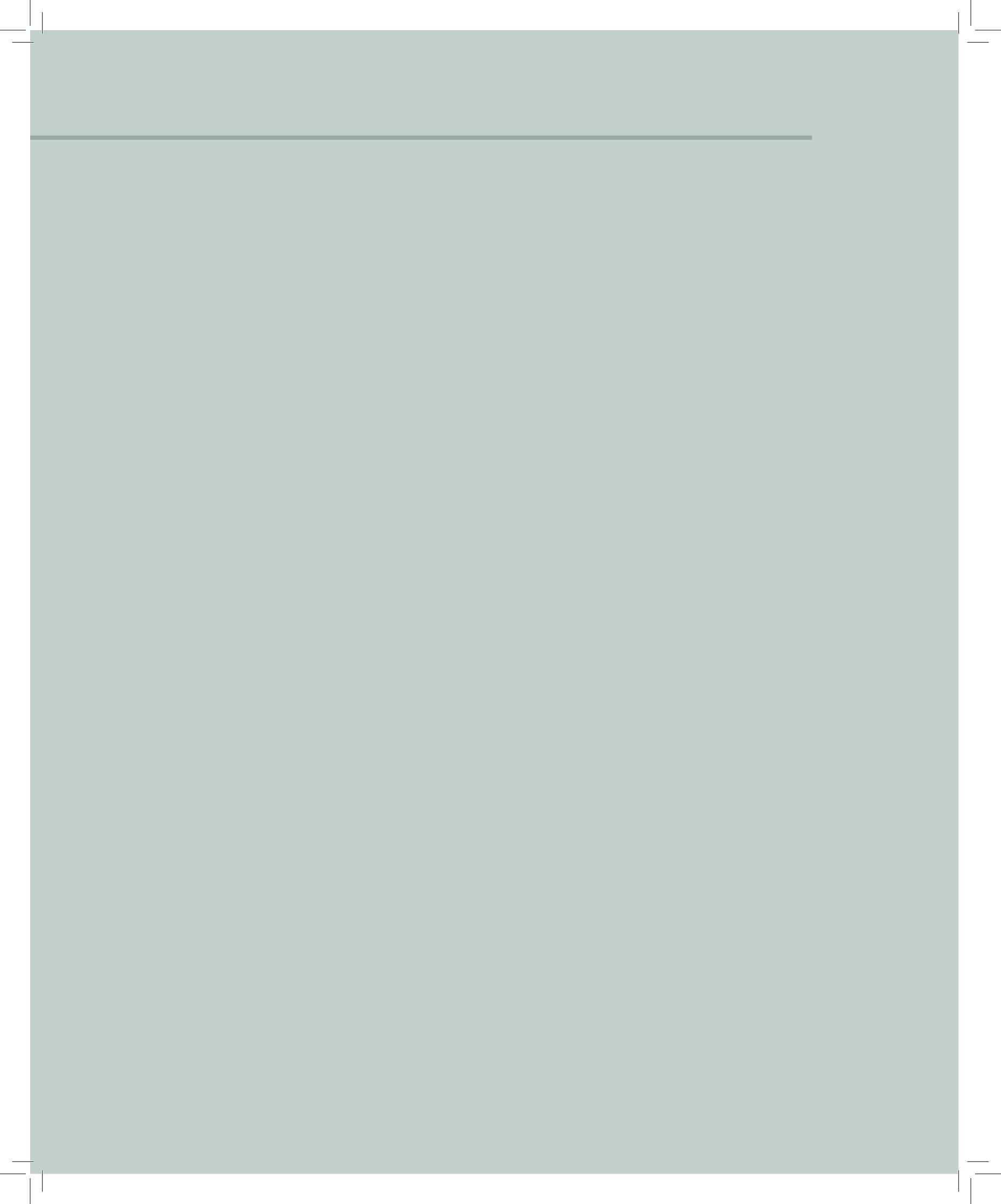
www.gorenjski-muzej.si

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

Kazalo

Mag. Marjana Žibert: Uvodna beseda	5
Mag. Marjana Žibert: Od generacije do generacije	6
Elizabeta Gradnik: Roka, ki je pomagala zibati zibko Slovenskega planinskega muzeja	10
Mag. Tatjana Dolžan Eržen: Kako smo začeli študijske krožke v Gorenjskem muzeju	12
Dr. Olga Janša-Zorn: Majda Žontar praznuje šestdesetletnico	14
Mag. Marjana Žibert: Na poti do srednjeveškega mesta	18
Dr. Milan Sagadin: Kranjsko mestno obzidje	20
Gašper Oitzl: Oris naselitvenega stanja zgornje Gorenjske od zatona pozne antike do sredine 13. stoletja	22
Dr. Jure Volčjak: Samostan dominikank Velesovo (1238–1782)	24
Janez Štiglic: Denarništvo v srednjem veku na ozemlju današnje Slovenije in sosednjih dežel, poseljenih s Slovenci	26
Dr. Matevž Košir: »Naša dolžnost je, da vse rešimo in ohranimo«: dr. Josip Žontar in reševanje kulturne dediščine pred uničenjem ter nacističnim plenjenjem na primeru lekarniške zbirke Bohuslava Lavičke	28
Dr. Nika Leben: Prenova gradu Strmol z dopolnitvami stavbne zgodovine	30
Dr. Gorazd Stariha: Mesarske razmere v Kranju sredi 19. stoletja	34
Ddr. Damir Globočnik: Bernekerjev vodnjak sv. Janeza Nepomuka v Kranju	36
Biljana Ristić: Telovadno društvo Sokol v Škofji Loki	38
Boštjan Meglič: Slovenski smučarski muzej	40
Mag. Monika Rogelj: Socialni vidik industrializacije Kranja pred drugo svetovno vojno	42
Dr. Jože Dežman: Ljubo Sirc – poštenje, pogum, nenasilje, optimizem, domoljubje, odličnost	44
Mag. Barbara Kalan: Bibliografija Majde Žontar	46

Uvodna beseda

Zgodovina povsod pušča sledove: v naravi, naši okolici, pričevanjih, umetniškem ustvarjanju, duhovnem izročilu in v običajih, s katerimi smo zrasli. Kakor ni človeka brez spomina in osebne življenjske zgodbe, tudi ni človeške skupnosti, ne hiše, vasi, mesta, pokrajine brez zgodovine. Naj bomo še tako prepričani, da živimo le danes za jutri, smo ujeti v preteklost, bližnjo in daljno. Preteklost, ki jo radovedni raziskovalci poskušamo popisati, obnoviti, predstaviti in interpretirati za čas, ki ga živimo. Tako nastajajo številne podobe preteklosti, tudi gorenjske, in te odkrivamo ter predstavljamo v Gorenjskem muzeju. Tokrat na zgodovinskem dnevu.

Prvi zgodovinski dan posvečamo življenjskemu jubileju Majde Žontar, prvi kustosinji za starejšo zgodovino v Gorenjskem muzeju, ki ga je prav tako vodila od leta 1992 do 1994. Spominjamo pa se tudi 760. obletnice prve omembe mesta Kranja v pisnih virih. Zato smo pri oblikovanju programa skušali slediti zgodovinski in muzejski tematiki, s katero se je v času službovanja ukvarjala Žontarjeva. Pri proučevanju in predstavljanju dediščinskih vsebin je sodelovala

z mnogimi posamezniki, muzeji, strokovnimi ustanovami in društvi. Ena od teh je bila tudi pokojna dr. Olga Janša Zorn, ki jo je Majda Žontar izredno cenila in je pred dvajsetimi leti popisala njeno strokovno delo; zato objavljamo tudi njen prispevek.

Seveda pa so vsebino prvega zgodovinskega dne pripravili muzealci, konservatorji, arhivisti in numizmatiki, ki vsak na svoj način odkrivajo in varujejo gorenjsko dediščino ter tako ustvarjajo nove podobe gorenjske preteklosti. Kranj, od prazgodovine do sodobnosti kot središčni kraj gorenjske pokrajine vedno znova predstavlja izziv raziskovalcem dediščine, zato ga z nekaj vsebinami iz starejših in novejših zgodovinskih obdobj predstavljamo tudi tokrat, ko mesto praznuje novo obletnico.

Želim si, da bi zgodovinski dan *Podobe gorenjske preteklosti* zaživel in začel pisati novo dediščinsko zgodbo pokrajine in njenih ljudi.

Mag. Marjana Žibert, direktorica

Od generacije do generacije

Na vrata Gorenjskega muzeja sem potrkala v študentskih letih z namenom, da si prislužim kakšen dinar. Mag. Barbara Ravnik je moji prošnji ugodila – in sledilo je nekaj mesecev arheološke akcesije neomejenega števila koščkov keramike s Pustega gradu. Akcesijsko monotonost je kaj kmalu prekinila računovodkinja, da sem ji pomagala pri fotokopiranju dokumentacije. Nato sem bila v Mestni hiši muzejska čuvajka, občasno pa sem pomagala še v konservatorski delavnici. V muzejskih depojih je bilo prav prijetno, a včasih tudi malo naporno, saj smo predmete vedno kam selili. Ob različnih priložnostih sem slišala strokovne pogovore kustosov, ki so razglabljali o tem in onem. Občudovala sem njihovo znanje, ki je bilo neprimerljivo z mojim, čeprav sem zanj dobila dobro oceno. Na tihem sem si želela, da bi po študiju postala kustosinja, vendar nisem bila prepričana, če bi to delo sploh zmogla.

Ko je prišel čas za pisanje diplomske naloge, so profesorji poudarjali, da mora biti

napisana na podlagi arhivskih virov. Študentje dvopredmetnega študija zgodovine arhivov nismo obiskovali, razen redkih izjem. Majda Žontar mi je prijazno svetovala, naj obiščem kranjski zgodovinski arhiv in se seznanim s popisi gradiva. Tako sem se odločila, da bom za diplomsko nalogo izbrala tematiko o Kranju in okolici. Skupaj z Nado Holynski sta mi svetovali, katere teme naj se lotim. Prebiranje starih dokumentov, ki odpirajo vrata v minule čase in minula stoletja, me je navdušilo za vedno. A to še ni bilo vse, kar mi je prineslo študentsko delo v Gorenjskem muzeju. Imela sem srečo, da sem pod mentorstvom Majde Žontar in mag. Tatjane Dolžan Eržen začela še pripravništvo v Gorenjskem muzeju. Mesecev, ko sem spoznavala delo na kustodiatu za starejšo zgodovino, ne bom nikoli pozabila. Z njeno človeško toplino, s spoštovanjem mladih ter z zgodovinskim in muzeološkim znanjem sem prejela dragocene napotke za svojo poklicno pot. Skupaj sva hodili na teren in zbirali novo gradivo ter ga inventarizirali.

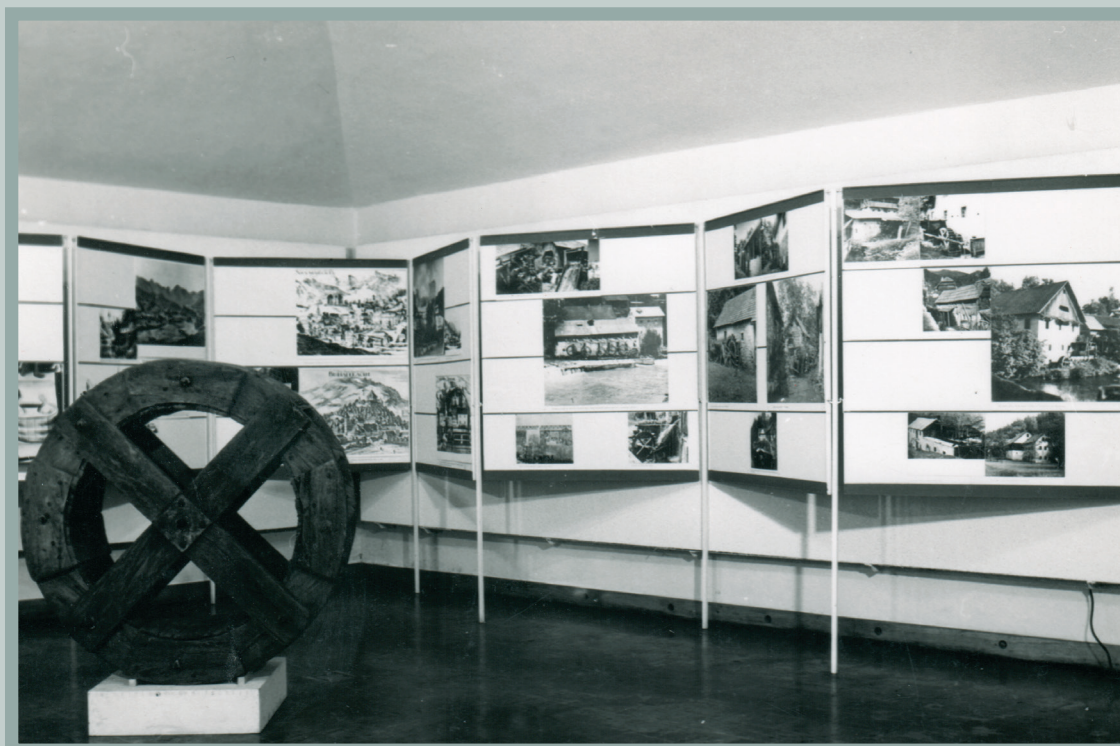
Samostojno sem raziskovala po arhivskih virih in strokovni literaturi. Na tečaju nemške paleografije sem pridobila novo znanje za branje starih dokumentov. Udeleževala sem se strokovnih srečanj in izobraževanj. In vse to, da bi začutila, da mora kustos zgodovinar najprej posvečati pozornost zbirkam, da mora o predmetih in ljudeh, ki so jih uporabljali v nekem času in prostoru, zaokrožiti muzejsko zgodbo z arhivskimi podatki, da mora muzejske zgodbe predstavljati na razstavah in v publikacijah, da se mora stalno izobraževati in sodelovati s kolegi in z različnimi ustanovami. Res so to osnove muzejskega dela, a če se pripravnik z njimi ne sreča in ne začuti, kako pomembne so, že na začetku poklicne poti, to ni najboljša popotnica za naprej. Zato mora mentor

s svojim zgledom znati navduševati in spodbujati, kar je moji mentorici Majdi Žontar vedno uspelo.

Osebnostno se tako s hvaležnostjo in z veseljem spominjam pripravniških dni. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je Majda Žontar začela vzpostavljati kustodiat za starejšo zgodovino, pa je bilo drugače. Za razliko od arheologije, etnologije in umetnostne zgodovine, ki so že bile uveljavljene, se je Žontarjeva morala ukvarjati z vprašanjem, kako zgodovinska dogajanja v muzeju sploh obravnavati, kakšno tematiko izbirati in s kakšnim gradivom pripravljati zgodovinske razstave, da bodo vsebinsko bogate in privlačne. Takrat je celo med nekaterimi muzejskimi delavci prevladovalo mnenje,

Razstava
Gorenjski gradovi,
1967 (Fototeka
Gorenjskega muzeja)

Razstava
*Mlini na
Gorenjskem, 1974*
(Fototeka Gorenjskega
muzeja)

Ključne besede: da se gospodarske, socialne in politične zgodovine ne da predstavljati s predmeti, zemljevidi, grafikoni in maketami, ker so za obiskovalce prezahtevni. Žontarjeva si je zadala cilj, da bo z zgodovinskimi razstavami pripomogla k boljšemu poznavanju domačega kraja in k večjemu zanimanju za teme iz kulturne, gospodarske, družbene in politične zgodovine Gorenjske. Zgodovinske razstave so bile zanimive tudi ob obletnicah različnih

dogodkov. Seveda pa so vse razstave morale opozarjati na pomen in ohranjanje kulturne dediščine. Vzporedno z razmišljanjem o vsebinski in muzeološki predstavitvi zgodovinskih tem je Majda Žontar začela zbirati muzejske predmete, in tako zasnovala zbirke kustodiata za starejšo zgodovino, ki zbira in ohranja različno gradivo premične kulturne dediščine in govori o zgodovini Gorenjske v preteklih stoletjih. Večina gradiva je iz 18., 19. in z začetka 20. stoletja.

Po starosti izstopa zbirka listin. Najstarejša ima letnico 1309. V zbirki so se ohranile tudi listine s podpisi Paola Santonina, Benedikta Kuripečiča in Janža Khisla. Dragoceni predmeti, kot so skrinjica pekovskega ceha in tržna roka z mečem iz Kranja, modeli za ročno tiskanje tkanin iz Pirčeve barvarne, tabla z receptom in zajemalko za rumfordsko juho iz Stražišča, predmeti Razingerjeve poštne postaje iz Podkorena, Zoisov kavni

servis, oprema stare gostilne, oblačila kranjskih meščanov in še mnogo drugih dragocenih predmetov, pripovedujejo zanimive muzejske zgodbe Gorenjcev in so razstavljeni na stalni razstavi *Prelepa Gorenjska*. Želja prve generacije kustosov Gorenjskega muzeja je bila tudi postavitve stalne razstave o Gorenjski, zato so s tem namenom zbirali gradivo. Gorenjsko pokrajino z mesti in vasmi dokumentira zbirka starih razglednic, ki sega v čas od devetdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne. Nekaj desetletij starejše pa so prve originalne fotografije nekaterih gorenjskih krajev in ljudi, med katerimi izstopa prva fotografija Kranja iz leta 1869, ki jo je posnel kranjski rojak Kristijan Pajer. V zbirki starih fotografij so dokumentirani tudi zanimivi dogodki in dejavnosti različnih društev iz prvih štirih desetletij 20. stoletja. Njihove dokumente in tudi različno pisno gradivo obrtnikov, tovarn in posameznikov

pa hranimo v zbirki drobnega tiska. Majda Žontar je osnovala tudi numizmatično zbirko, v kateri so kovanci in bankovci od 18. stoletja do današnjih dni. Obenem je vzpostavila sodelovanje z Numizmatičnim društvom Slovenije, ki ga uspešno vzdržujemo še danes.

Razstava
Začetki
organiziranega
planinstva na
Gorenjskem, 1982
(Fototeka Gorenjskega
muzeja)

Še veliko bi lahko zapisala o Majdi Žontar
in njenem muzejskem delu. s sodelavci iz
Gorenjskega muzeja je začela ustvarjati
gorenjsko dediščinsko zgodbo, ki jo po svojih
najboljših močeh nadaljuje nova generacija —
in ta se vam zahvaljuje za prispevek
k razvoju Gorenjskega muzeja.

ELIZABETA GRADNIK

Gornjesavski muzej Jesenice – Slovenski planinski muzej

Roka, ki je pomagala zibati zibko Slovenskega planinskega muzeja

Kmalu po drugi svetovni vojni se je med planinci začelo širiti zavedanje o bogati slovenski planinski dediščini in nujnosti njenega zbiranja, ohranjanja in predstavljanja. Pri tem so na začetku prednjačili jeseniški planinci, a so se jim kmalu pridružili tudi drugi iz Gornjesavske doline. Na Jesenicah v šestdesetih letih prejšnjega stoletja ni bilo prostorskih pogojev za planinski muzej, zato je do tedaj zbrano gradivo sprejelo Planinsko društvo Dovje-Mojstrana. Vendar pa se je tudi tu zatikalo pri lokaciji, zato so problem reševali z občasnimi razstavami v domačem in drugih gorenjskih krajih. Vmes so zbirali gradivo in podatke za kasnejšo stalno razstavo v Mojstrani in 5. avgusta 1984 se je, vsaj delno, uresničila skoraj stoletje stara želja slovenskih planincev po svojem muzeju. Tega dne je bila ob množični udeležbi slovesno odprta Triglavska muzejska zbirka (TMZ). Postavljena je bila v stavbi, ki jo je leta 1902 kot gostilno »Pri Peričniku« zgradil Jože Jakelj, po domače Jozl. Stavba v Mojstrani je bila po drugi svetovni vojni podržavljena, leta 1975 pa je lastnik postalo Naravno zdravilišče

Triglav. Planinsko društvo Dovje-Mojstrana je z njim sklenilo najemno pogodbo in stavbo adaptiralo za muzejske namene. Kasneje je bila denacionalizirana, domačini ji še danes pravijo »pri Jozlnu«.

Društvo ni moglo biti ustanovitelj muzejske zbirke, zato je to vlogo prevzela Kulturna skupnost Jesenice. Strokovno delo so, v sodelovanju z muzejskim odborom Planinskega društva Dovje-Mojstrana, opravili sodelavci Gorenjskega muzeja pod vodstvom takrat višje kustosinje Majde Žontar. Zbirka je bila omejena na ožji okoliš vzhodnih Julijskih Alp, časovno pa na obdobje od prvih pristopov na Triglav do druge svetovne vojne.

Kljub zadovoljstvu, da je bila zbirka sploh postavljena in odprta, je ves čas obstajalo zavedanje, da gre za začasno postavitev oziroma zametek nečesa večjega in širšega. To se je nanašalo zlasti na večjo, primernejšo zgradbo in prikaz planinske zgodovine celotne Slovenije in tudi zunaj meja, prikaz širokega spektra gorniškega delovanja ter dosežkov po drugi svetovni vojni, ki so se na alpinističnem področju neverjetno razmahnil. V naslednjih letih so šla zato prizadevanja predvsem v smeri pridobitve stavbe in zemljišča, hkrati pa se je preurejalo in dopolnjevalo obstoječo zbirko ter nadaljevalo zbiranje muzejskega gradiva. Dolgoročni cilj vsega dela pa je bila postavitev novega Slovenskega planinskega muzeja v Mojstrani.

V okviru teh prizadevanj je leta 1997 Občina Kranjska Gora oziroma Muzej Jesenice (danes Gornjesavski muzej Jesenice), ki je tedaj prevzel strokovno skrb za zbirko, razpisal delovno mesto kustosa za planinstvo predvsem z

Ključne besede:

Žontar, Majda;

muzealstvo; razstave;

muzejske zbirke;

Gorenjski muzej;

Slovenski planinski muzej.

Spoštovana gospa Žontar,
najlepša hvala za vso pomoč, držanje
za roko ob prvih korakih
v svet muzealstva,
za potrpežljivost in prijazno
povabilo v vaš dom.

namenom, da se zagotovi ustrezna obdelava gradiva, pripravi scenarij za novo stalno razstavo. Tako sem s 1. junijem tega leta stopila na pot kustosinje – pripravnice. Tedanja direktorica Muzeja Jesenice Nataša Kokošinek je za mentorico neizkušeni pripravnici povabila muzejsko svetovalko Majdo Žontar iz Gorenjskega muzeja, ki je bila najbolj logična izbira in najprimernejša oseba, saj je združevala tako poznavanje planinske zgodovine kot muzejskega dela. In tako sem se srečala s prijazno, uglaseno gospo, ki je imela muzejsko stroko v malem prstu in bila svoje znanje pripravljena deliti z mano. Vse mi je bilo novo, a moj takratni entuziazem je odtehtal mojo »zelenost«, gospa Žontar pa mi je pri obojem pomagala in me spodbujala. Seznanila me je z različnimi oddelki Gorenjskega muzeja in njihovimi kustosi, me peljala v njihovo restavratorsko delavnico, predstavila fototeko in mi obenem ves čas dajala koristne praktične nasvete, saj se mi tedaj ni niti sanjalo, kako je treba »obdelati« predmet, fotografijo, dokument ... Tako sem za začetek vse gradivo na razstavi in v depojih TMZ inventarizirala v inventarni knjigi, ki je do tedaj ni bilo, izdelala kartotečne liste, uvedla prevzemne zapisnike, urejala fotografije ... O gradivu ni bilo skoraj nič zapisanega, vse o njem pa je vedel oskrbnik izrednih spominskih sposobnosti Avgust Delavec – on je govoril, jaz pa zapisovala in prebirala gore literature, se navajala na vodenja skupin, evidentirala planinsko gradivo v drugih muzejskih ustanovah, knjižnicah in arhivih ter na terenu zbiral gradivo, ki ga je večina planincev podarila. Tako se je zbirka vse bolj širila, zlasti, ko je v letu 1999 svoje gradivo podarila Planinska zveza Slovenije.

Kot del pripravništva sem pod mentorstvom gospe Žontar pripravila tudi strokovno nalogo – osnutek scenarija nove stalne razstave o zgodovini in razvoju planinstva, alpinizma in gorske reševalne službe na Gorenjskem na podlagi obstoječe zbirke in besedila Majde Žontar, dopolnjenega z različno literaturo s tega področja. Ena od mojih takratnih idej – postavitve bivaka s simulacijo nevihte – je danes uresničena v novi stavbi na stalni razstavi Slovenskega planinskega muzeja. Ampak to je že druga zgodba ... Zgodba o tem, kako je iz skromne Triglavske muzejske zbirke zrasel Slovenski planinski muzej.

Triglavska muzejska zbirka v Mojstrani, odprta leta 1984 (GMJ – fototeka Slovenskega planinskega muzeja)

Mag. TATJANA DOLŽAN ERŽEN

Gorenjski muzej

Kako smo začeli študijske krožke v Gorenjskem muzeju

Moja prva direktorica v muzeju je bila prof. Majda Žontar, stroki predana materinska duša. Dovolila mi je, da vodim domoznanski krožek pri kranjski Univerzi za tretje življenjsko obdobje. Še več, spomladi 1994 mi je izročila vabilo na izobraževanje za mentorje študijskih krožkov, ki ga je prejela iz Andragoškega centra Slovenije. Rekla je, naj grem, če me količkaj zanima, da se boljše usposobim za poučevanje odraslih.

To je bilo drugo izobraževanje za mentorje študijskih krožkov, ki so bili takrat še nepoznani, tisto leto jih je bilo v Sloveniji kakih 30 pri Ljudskih (Delavskih) univerzah. V šolskem letu 1994/95 smo tudi mi pri kranjski Tretji univerzi začeli študijski krožek *Odkrijmo svojo deželo drugim*. Maja 1995 smo izdali štiri zloženke o lokalnih znamenitostih Kranja ter okolice in jih zaradi naklonjenosti direktorice Majde Žontar predstavili z razstavo v galeriji Prešernove hiše. Krožek se je nadaljeval še štiri leta, iz prispevkov članov je bila oblikovana monografija, ki je bila sestavni del zbornika ob 1000. obletnici prve omembe vasi Stražišče *Stražiše pa Strašan*.

Ključne besede:

Gorenjski muzej;
Žontar, Majda;
študijski krožki;
kroparsko umetno
kovaštvo; sitarstvo;
slamnikarstvo; oblačila.

Leta 1996 je licenco mentorja pridobil kustos za novejšo zgodovino Jože Dežman, leta 2011 pa še pedagoginja Magda Zore. Do danes smo skupaj izvedli 37 krožkov z okrog 450 udeleženci.

Krožki so se praviloma ukvarjali s tematikami, ki smo jih izbrali mentorji – kustosi Gorenjskega muzeja. Zoretova je vodila rodoslovne krožke, Dežman pa sprva domoznanske krožke, v letih 2005–2012 pa krožek *Moč preživetja*, ki je v javnost posredoval srhljive družinske zgodbe o komunističnem nasilju; izdal je tudi zbornik *Moč preživetja*. Zadnja leta je skupaj s člani krožkov raziskal zgodovino kranjskega Demosa.

Do leta 1998 sem vztrajala s prvim krožkom, po vrnitvi s porodniškega dopusta pa sem se lotevala različnih tematik, največkrat povezanih z raziskovanjem predmetov v zbirki etnološkega kustodiata. V 20 krožkih z 240 udeleženci smo se pogosto zbrali ljubitelji in muzealci v vzajemnem učenju o posebnih gorenjskih temah: lončarstvu, kroparskem umetnem kovaštvu, sitarstvu, vezeninah, poslikanem

Na prejšnji strani:
Člani študijskega krožka
Odkrijmo svojo deželo
drugim na odprtju
razstave maja 1995
(Fototeka Gorenjskega muzeja)

Člani študijskega
krožka *Umetno*
kovaštvo so pozimi
leta 2000 v Kovaškem
muzeju dokumentirali
izdelke tovarne UKO
Kropa, objavo v reviji
Vigenjc leta 2006
je pripravila članica
Saša Florjančič. (Fototeka
Gorenjskega muzeja)

pohištvu ... Vedno sem spodbujala člane krožka, da so si sami določili učne in akcijske cilje, njihovi izdelki pa so pogosto bili temelj za muzejsko razstavo ali publikacijo. Izstopajo štiri krožki. S pomočjo v krožku zbranih podatkov leta 2000/01 je Kovaški muzej v Kropi oblikoval slikovni del publikacije *Vigenjc* ob 50-letnici tovarne UKO leta 2006. Sad polletnega delovanja krožka *Sitarstvo* leta 2001/02 je bilo 15 različnih interpretacij sitarstva s skupaj 49 ponovitvami do leta 2015: katalog sit, razstave, demonstracije, koledar, film, priročnik ... V krožku se člani učijo drug od drugega, predvsem pa se v skupnem učenju, sodelovanju in veselju do ustvarjanja zbere velika moč za izpeljavo zahtevnejših ciljev. Kako odlična oblika učenja so študijski krožki, kaže tretji primer: na pobudo Kulturnega doma Franceta Bernika Domžale so se leta 2010 zbrali domačini s ciljem priprave razstave o slamnikarstvu. S strokovnim sodelovanjem dveh kustosinj Gorenjskega muzeja, ena je bila mentorica krožka, so se člani usposobili za pripravo, izvedbo in delovanje muzeja, ki je odprt od leta 2012. *ŠK Slamnikarstvo* je leta 2013 občina Domžale podelila občinsko nagrado. Četrti primer je krožek raziskovalcev in poustvarjalcev oblačil 19. stoletja, ki je bil z intenzivno izmenjavo znanja ob ogledu oblačil iz muzejske zbirke podpora mentorici – kustosinji pri pripravi razstave in kataloga leta 2014/2015.

Študijski krožek *Sitarstvo* je z evidentiranjem sit v zasebnih in muzejskih zbirkah leta 2001 spodbudil 16 različnih interpretacij sitarske dediščine in kar 49 dogodkov v zadnjih 15 letih. (Fototeka Gorenjskega muzeja)

**Dobrohotna spodbuda
direktorice Majde Žontar
je obrodila obilo sadov
in sem ji iz srca hvaležna za vse.**

Člani študijskega krožka *Slamnikarstvo* pripravljajo slamnike. Slamnikarski muzej v Godbenem domu v Domžalah je odprt od aprila 2012. (Fototeka Gorenjskega muzeja)

Majda Žontar praznuje šestdesetletnico*

V rsta kolegic in kolegov zgodovinarjev, ki delujejo v muzejskih ustanovah, poleg svojega rednega muzejskega dela opravi tudi veliko raziskovalnega dela. Leta in leta uspešno delajo na svojem področju, vendar se o njihovem delu mnogokrat premalo sliši, še posebej, če delujejo zunaj Ljubljane. O njih in njihovem delu več slišimo ob otvoritvi nove razstave, izidu kataloga, krajevnega zbornika ipd. Pa vendar pomeni pripraviti določeno tematsko razstavo zahteven projekt, v katerega je treba vložiti tudi veliko ur znanstvenega dela. Ker na vsakoletnih ekskurzijah po Sloveniji, kamor redno vodim svoje študente, pogosto obiskujemo muzeje, sem precej na tekočem, kaj se v njih dogaja in reči je treba, da so nekateri, še posebno v zadnjih letih, doživeli velike spremembe in lepe rezultate. Posamezni muzejski delavci pa imajo velike zasluge ne le za razvijanje muzejske

dejavnosti, ampak še zlasti za proučevanje krajevne zgodovine nasploh. Mednje nedvomno spada tudi naša jubilentka Majda Žontar.

Kolegica Majda Žontarjeva je bila rojena 17. februarja 1936 v Ljubljani. Po maturi na kranjski gimnaziji 1954 se je vpisala na študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je leta 1960 diplomirala. Zaposlila se je najprej kot profesorica zgodovine na osnovnih šolah Stane Žagar in Simon Jenko v Kranju. Oktobra 1963 je prešla na delovno mesto kustosa za starejšo zgodovino v Gorenjskem muzeju v Kranju, kjer deluje še sedaj. Od leta 1973 je višja kustodinja in od 1985 muzejska svetovalka. Nekaj časa je tudi vodila Gorenjski muzej, naprej pol leta kot v. d. ravnatelj, in sicer od začetka do sredine leta 1992, nato je bila dve leti ravnateljica Gorenjskega muzeja v Kranju.

Ko je Majda Žontarjeva pričela s svojim delom v Gorenjskem muzeju, je bila to še mlada

* Članek Olge Janša-Zorn *Majda Žontar praznuje šestdesetletnico* je bil objavljen v publikaciji *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1996, letnik 44, št. 2/3, str. 95–97.

Odprtje razstave
*Začetki
organiziranega
planinstva
na Gorenjskem*
v Mestni hiši v Kranju,
24. september 1982
(Fototeka Gorenjskega
muzeja)

Na prejšnji strani:
Razstava *Razvoj poštne
službe na Gorenjskem
do prve svetovne vojne*
je predstavila pomembne
mejnike v razvoju
poštnega prometa:
 uvedbo železnic,
 telegrafa in telefona.
(Fototeka Gorenjskega muzeja)

ustanova, ki je imela vrsto prostorskih in
drugih težav, vendar pa je kranjskim
muzejskim delavcem uspelo številne težave
prebroditi in ustvariti uspešno muzejsko
ustanovo.

Težišče dela Majde Žontarjeve v muzeju je
bilo pripravljanje zgodovinskih razstav in
pripadajočih katalogov. Ob tem je bilo zbrano
in evidentirano ogromno gradiva vseh vrst.
Razstavna tematika se je pretežno nanašala
na Kranj in Gorenjsko. Za razliko od drugih
strok, ki so v Gorenjskem muzeju že bile
uveljavljene (arheologija, etnografija), se je
pred novi zgodovinski oddelek postavljala
vrsta vprašanj, predvsem, kako obravnavati
zgodovino v muzeju, da bo privlačna za
obiskovalce. Celotekateri muzejski delavci
so pred trideset in več leti še menili, da se
politične, socialne in gospodarske zgodovine
ne da prikazovati samo s predmeti in da so
grafikoni, karte, zemljevidi, legende za
povprečnega obiskovalca preveč zahtevno
gradivo. Majda Žontar je bila med tistimi, ki so

bili prepričani, da se marsikaj vendarle
da storiti, in imela je prav. V preko tridesetih
letih svojega delovanja v muzeju je pripravila
precej zelo odmevnih razstav. Mnoge so bile
prenesene in postavljene na ogled tudi v drugih
krajih. V šestdesetih letih so to bile razstave:
Muzeološki prikaz starega Kranja (1966),
Francozi na Gorenjskem (1966, tudi v
francoskem mestu La Ciotat 1967),
Gorenjski gradovi v Valvasorjevi grafiki (1966).

Eden zahtevnejših projektov je bila gotovo
razstava Gradovi na Gorenjskem, ki je

Razstava
*Dr. Janez Bleiweis
in njegov čas* je
bila najbolj celovit
muzejski projekt
Gorenjskega muzeja
do tedaj. (Fototeka
Gorenjskega muzeja)

zahtevala ne le veliko študija raznih arhivskih virov, ampak tudi mnogo terenskega dela. Majda Žontar jo je pripravila skupaj z Mirino Zupančič (1967 postavitev v Kranju, 1968 v Škofji Loki, Kamniku, Bitoli). K problematiki gradov se je ponovno vrnila leta 1989 z razstavo Gradovi na območju Kranja. V sedemdesetih letih je pripravila spet veliko in zelo uspelo razstavo Turški tabori na Gorenjskem (z Mirino Zupančič, 1971 postavitev v Kranju, Domžalah, Radovljici, Kamniku, Škofji Loki in Trziču). Sledile so potujoče razstave ob obletnici kmečkih uporov (1973 Kranj, Domžale, Radovljica, Kamnik, Trzič), Mlini na Gorenjskem (1974 Kranj, Kamnik, Domžale, Škofja Loka), Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne (1977 Kranj, Domžale, Kamnik, Škofja Loka, Radovljica, Bled, Bohinjska Bistrica).

V osemdesetih letih se je največ ukvarjala s problematiko kulturnih društev na Gorenjskem od šestdesetih let do prve svetovne vojne, ki je bila prikazana leta 1980. Kulturna društva na Kamniškem in Domžalskem do prve svetovne

vojne smo lahko videli v Kamniku in Domžalah (1981). Pripravila je tudi razstavo Skice in risbe Božidarja Jakca za jugoslovanske poštne znamke (1981) in razstave Lira 1882–1982 (1982 Kamnik), Razvoj organiziranega planinstva na Gorenjskem (1982 Kranj, Jesenice), Delavska kulturna društva na Gorenjskem med obema vojnoma (1983, skupaj z J. Dežmanom),

Ob 300-letnici Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske (1989) in več numizmatičnih razstav. Omenim naj še razne jubilejne razstave, kot Ob 500-letnici župnijske cerkve v Kranju (1991), Kranjska gimnazija 1810–1971, ob 70-letnici prve mature (1971), Začetki gledališča v Kranju (1980). Dalje naj omenim še prispevek Majde Žontar pri raznih lokalnih razstavah, kot npr. Bela skozi čas, Mengeš skozi čas, Preddvor v preteklosti. Vključevala se je tudi v delo razstav, ki jih je pripravilo več avtorjev muzeja, npr. Gorenjski kraji in ljudje in Kranj, kakršnega ni več itd.

Zelo zahtevna in obsežna je vsekakor letošnja razstava Dr. Janez Bleiweis in njegov čas (1996 v sodelovanju z Bebo Jenčič), ki jo

spremlja bogat katalog z vrsto prispevkov znanih avtorjev. Tudi mnoge druge razstave so spremljali katalogi.

Ob tej bogati beri raznovrstnih razstav je Majda Žontar najprej leta 1995 prejela veliko Prešernovo plaketo občine Kranj, v maju 1996 pa najvišje priznanje muzejske stroke – Valvasorjevo nagrado za življenjsko delo na področju muzejstva, za kar ji na tem mestu še enkrat čestitamo. Ves čas svojega delovanja v muzeju je Majda Žontar veliko objavljala, največ v raznih revijah in zbornikih (okrog 50 bibliografskih enot), zlasti v Snovanjih, Kroniki, Kranjskem zborniku, Kamniškem zborniku itd. Poleg tega je objavila tudi sedem samostojnih publikacij, večinoma razstavnih katalogov z bogatimi študijami, sodelovala je še pri desetih skupnih publikacijah muzeja.¹

Največ njenih prispevkov govori o gradovih na Gorenjskem (posebej je pisala o gradovih na območju Kranja, na kamniško-domžalskem območju, o renesančnih in o baročnih gradovih, o gradovih na Domžalskem in Moravškem), sledijo članki o zgodovini poštnega prometa na Gorenjskem (do prve svetovne vojne, o poštnih uslužbencih med obema vojnoma, o patentih Marije Terezije o poštni službi, o poštnem prometu čez Gorenjsko na Koroško, o zgodovini pošte v Škofji Loki). Veliko je prispevkov o kulturnih društvih (v Kranju in okolici, na Gorenjskem, na Domžalskem, v Kamniku, na Jesenicah, na območju Domžal, Radovljice, o delavskih kulturnih društvih), o telovadnih društvih na Gorenjskem, o začetkih organiziranega planinstva na Gorenjskem.

¹ Bibliografija Majde Žontar je objavljena v publikaciji *40 let Gorenjskega muzeja: 1953–1993*. Kranj, Gorenjski muzej 1993, str. 110, 120–122.

**Vse najboljše,
draga Majda!
Še veliko uspehov pri delu
in sreče v življenju
ti želimo vsi,
ki te poznamo!**

Omenim naj še bogate študije Turški tabori na Gorenjskem, Pota in promet čez Ljubelj, Koren in Jezerski vrh, Mlini na Gorenjskem, dalje vrsto krajevnozgodovinskih študij kot Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja, Obdobje fevdalizma na šenčurskem območju itd. Pri svojem delu se je vedno naslanjala na različno arhivsko gradivo, ki ga je mnogokrat bilo treba šele najti. Z vrsto prispevkov je sodelovala tudi v Enciklopediji Slovenije.

Delo Majde Žontar je dragoceno tudi v raznih raziskovalnih projektih (o kulturnih društvih na Gorenjskem, o pošti itd.), v uredništvih, v kulturnem dogajanju v Kranju in na Gorenjskem.

Že doslej je jubilatka s svojimi raziskavami veliko storila za mesto Kranj in Gorenjsko, za Gorenjski muzej in za zgodovinsko stroko nasploh. Upamo, da bo s tako vnemo in uspehom delovala tudi v naslednjih letih.

Na poti do srednjeveškega mesta

Zgodovina srednjeveških mest se ni začela v 12. in 13. stoletju, ko je nastopila intenzivna urbanizacija in ko se je oblikovala pravno opredeljena naselbinska kategorija, ki jo razumemo kot »srednjeveško mesto«. Urbane naselbine se niso pojavile kar naenkrat, ampak so imele svojo zgodnejšo zgodovino, ki jo dokazujemo predvsem na osnovi arheoloških raziskav. Kranj je najpozneje v 9. stoletju dobil funkcijo upravnega, cerkvenega in gospodarskega središča Karniole, jedra poznejše Kranjske. Najverjetneje je bil povezan z Gradiščem nad Bašljem, kjer so bile odkrite izjemne arheološke najdbe orožja, vojaške in konjeniške opreme.

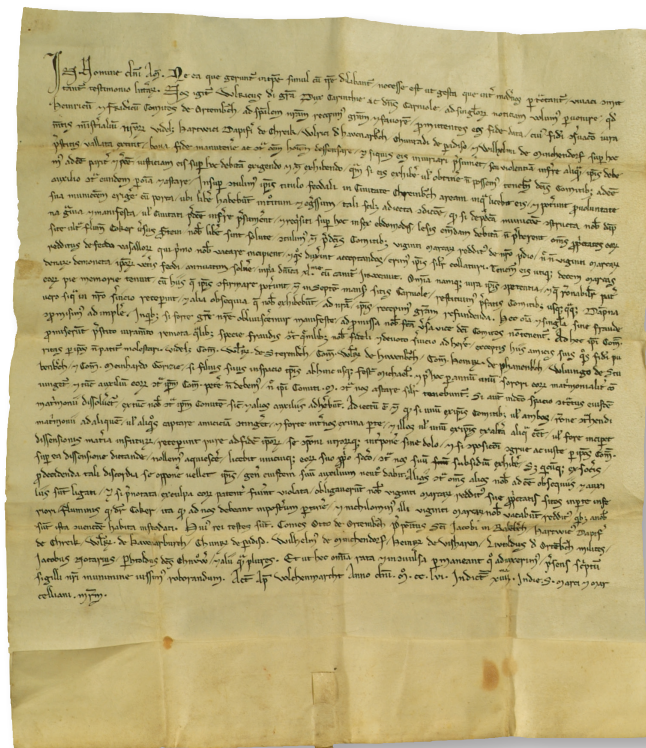
Novo obdobje v razvoju Kranja in Kranjske je nastopilo z razširitvijo in utrditvijo nemškega cesarstva po koncu madžarskih vdorov. V treh darovnicah iz leta 973 Kranjska nastopa kot formalno urejena mejna krajina. V listinah sta omenjena mejni grof Popon in Wailta, ki sta imela svoje središče v Kranju. Omenja se tudi *via Chreinariorum* – cesta Kranjčanov,

ki je vodila iz Ljubljane preko Sorškega polja do Kranja. Ob tem lahko sklepamo tudi na neko identiteto prebivalcev Kranja.

V 11. stoletju nam pisni dokumenti dokazujejo, da ima Kranj središčno vlogo tudi v širšem prostoru. To so tradicijske notice briksenškega škofa Altwina (1049–1097), ki dokazujejo, da so kranjski in koroški plemiči briksenški cerkvi zapuščali posesti. Poleg Briksna in Aufhofna je bil Kranj med več kot petdesetimi kraji tretji po vrsti, kjer je škof Altwin izdal največ tradicijskih notic. V letih 1050–1090 je bilo v Kranju – *actum Creine* pred različnimi pričami izvedenih 38 omenjenih pravnih poslov. Z imenom Creina se je v tem času označevala tudi mejna grofija Kranjska, vendar nekaj listin natančno navaja *loco Creina* – kraj Kranj. Listine prav tako dokazujejo, da je bila tu utrdba s posestjo, v kraju pa so živeli podložniki, svobodni in plemeniti slovanskega rodu ter germanski priseljenci, med katerimi je bila tudi duhovščina.

V 11. stoletju je bila v Kranju prisotna še druga cerkvena institucija, to je Oglej, ki je izvajal cerkveno dejavnost. Tu je bilo središče velike pražupnije, ki je segala do Karavank, njen zavetnik, sv. Kancijan pa je značilni oglejski patrocini. Prvega kranjskega župnika viri navajajo šele leta 1226, vendar obstajajo domneve, da je ob koncu 11. stoletja oglejska cerkev prevzela oblast v mestu, briksenška pa se je umaknila. Zaradi pomanjkanja pisnih virov 12. stoletja tega ni mogoče potrditi. V tem času je bila širša okolica Kranja že močno poseljena, kar nam dokazujejo tudi prve omembe vasi v pisnih virih. Taka agrarna pokrajina je potrebovala centralni kraj, kjer so se na staro cerkveno središče navezovale tudi trgovske, obrtne, prometne, upravne in vojaške dejavnosti.

V drugi polovici 12. stoletja so grofje Andeški postali namestniki mejnega grofa na Kranjskem. Središče njihove posesti je bilo sicer v Kamniku, vendar jim je pripadal tudi uradni sedež v Kranju in krajišnikov fevd v kranjski kotlini. Bili so ustanovitelji mesta, mesto je od njih dobilo mestne pravice in grb – rdečega orla na modrem polju. Kot ena vodilnih bavarskih plemiških družin so imeli izkušnje z ustanavljanjem urbanih naselbin na Bavarskem in Tirolskem, pri nas pa veljajo za ustanovitelje Kamnika in Slovenj Gradca. Listina z datumom 18. junij 1256, napisana v Beljaku, v kateri koroški vojvoda Ulrik III. Španhajmski podeljuje Ortenburžanoma, grofoma Henriku in Frideriku, zemljišče za utrdbo, prvič omenja mesto Kranj – *civitate Chreinburch*. To zemljišče je bilo na območju današnjega gradu Khislstein, kjer sta Ortenburžana postavila utrdbo, ki danes velja za prvotni stolp gradu Khislstein. Prebivalci,

Listina iz leta 1256, v kateri se prvič omenja mesto Kranj. (Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj)

meščani, pa se prvič omenjajo leta 1221. Omenjena listina je prva, ki govori o Kranju kot mestu, zato je dragocen in pomemben pomnik v preteklosti mesta.

Za srednjeveško mesto je značilna mestna samouprava, ki so jo sestavljali občina (srenja) meščanov, mestni svet in mestni sodnik. Občina meščanov in mestni sodnik se prvič omenjata leta 1309, mestni svet pa se je oblikoval v sredini 14. stoletja.

Kranj v 13. stoletju ni postal novoustanovljeno meščansko naselje, ki se je izločilo iz zemljiškega gospodstva, ampak je zaradi skozi stoletja trajajoče središčne vloge in bolj ali manj neagrarnega značaja imel vse pogoje za zgodnjo preobrazbo v novo srednjeveško mesto.

Ključne besede:
Kranjska; Kranj;
srednjeveška mesta;
listine; Ortenburžani;
grad Khislstein.

Kranjsko mestno obzidje

Temeljna geografska determinanta, ki je pogojevala nastanek naselbine na konglomeratnem pomolu med Savo in Kokro, je naravna zavarovanost. Kot kažejo sorodne naselbine, je bila pomembna že ob koncu 5. tisočletja pr. Kr., ko je na skrajnem južnem delu pomola nastala prva naselbina. Segala je le do globoke zajede današnje Vodopivčeve ulice, ki je zoževala obrambno linijo na severni strani naselja. Prve sledove obrambnih naprav pa smo zaslužili ob nadzoru vkopa v severno obrambno obzidje, ki je bil izveden ob sanaciji temeljev stavbe Reginčeva 8. Severno steno stavbe predstavlja deloma notranja fronta obzidja, ki je na tem mestu debela 10 metrov. V jarku, izkopanem v sredico obzidja, so bile že na globini dveh metrov najdene kulturne plasti iz stare železne dobe. To pomeni, da so te plasti znotraj severnega mestnega obzidja približno dva metra više kot v mestu, zato jih lahko pojasnimo kot ostanek prazgodovinskega obrambnega nasipa, vključenega v kasnejše mestno obzidje.

Konkretnejši ostanki najstarejšega kamnitega obzidja so bili najdeni na južnem in severnem dvorišču gradu Kieselstein in na dvorišču stavbe Tomšičeva 38. To obzidje je z drobnimi najdbami datirano v zgodnjo antiko, nekako od leta 20 pr. Kr. do leta 20 po Kr., vključevalo pa je vsaj dva pravokotna stolpa.

Obsežnejše utrjevanje je naselbina Carnium doživela konec 5. ali v prvi tretjini 6. stoletja po Kr. Deli obzidja iz tega časa so bili odkriti na Pungartu, na severnem in južnem dvorišču Kieselsteina in na dvorišču stavbe Tomšičeva 38. Značilna je poznoantična gradnja iz lomljencev in široko zaglajenimi vmesnimi režami. Poznoantično obzidje je bilo pomaknjeno bolj na rob pomola kot zgodnjeantično.

Srednjeveško obzidje je mestoma sedlo kar na ostanke poznoantičnega, vendar o času njegovega nastanka vemo manj kot o starejših dveh. Mesto je bilo verjetno utrjeno že ob začetku 13. stoletja, ko je dobilo mestne pravice (ime Creinburg opozarja na obstoj utrdbe). Leta 1404 se omenja mestni obrambni jarek, v štiridesetih letih 15. stoletja pa v zvezi z boji med Celjani in vojvodo Friderikom tudi mestno obzidje. Še največ podatkov o njem nam ponuja najstarejša upodobitev mesta – Merianov bakrorez iz leta 1649. Na sliki lahko identificiramo vse ohranjene dele obrambnih naprav, pa tudi položaje tistih, ki so do danes že propadli. To so predvsem skrajni južni stolp na Pungartu, katerega skromne ostanke smo izkopali leta 1990, velika renesančna bastija ob p. c. sv. Roka na Pungartu, ki je bila porušena 1879 in je še vidna na najstarejši fotografiji Kranja iz časa pred 1869, ter severozahodni vogalni stolp, katerega obod se danes nakazuje

Obnovljeno severno
obzidje Kranja (foto
dr. Milan Sagadin)

v krivini ob temeljih stavbe Reginčeva 16. Upodobitev iz leta 1649 kaže tudi vse stolpe, ki jih je obzidje pridobilo zlasti po letu 1478, ko je cesar Friderik III. zaradi povečane turške nevarnosti ukazal dodatno utrditev vseh mest na Kranjskem. Med te dodane utrdbe lahko štejemo veliko bastijo na Pungartu, jugozahodni stolp v sklopu gradu Kieselstein, stolp Škrlovec, ki je bil tudi mestna orožarna, predvsem pa novo severno obzidje. Vsem tem novim utrdbam so skupne arhitekturne prvine renesančnih obrambnih naprav, ki so se izoblikovale predvsem v Italiji konec 15. in na začetku 16. stoletja in so posledica množične uporabe artilerije. To so npr. poševno pritličje, t. i. kordonski kamen – kamniti paličasti profil, ki loči pritličje od nadstropja, strelne line za topove v obliki navzven razširjenih ležečih pravokotnikov, relativno skromna višina in večja debelina zidov.

Največjo novost v utrditvi mesta pa predstavlja severno mestno obzidje. Njegovega poteka

Merianova upodobitev ne prikazuje, zato je bil do leta 1998 deloma hipotetičen. Vsi avtorji so predpostavljali, da se je obzidje od še ohranjenega dela ob Reginčevi ulici navezovalo na ohranjeni špitalski obrambni stolp nad kanjonom Kokre. Že Jože Žontar je tudi identificiral ostanke obrambnega jarka pred tem stolpom. Izkopavanja Maistrovega trga v letih 1998 in 2000 pa so dokazala, da se je obzidje od Reginčeve ulice nadaljevalo v ravni liniji preko Maistrovega trga do kanjona Kokre – pri tem pa puščalo špitalski obrambni stolp zunaj obzidanega areala. S tem se je seveda zastavilo vprašanje o morebitnih dveh fazah nastajanja severnega obzidja in obrambnega jarka. Izkopavanja so tudi odkrila položaj severnega vhodnega stolpa, oblikovanost in dimenzije obrambnega jarka, lokacijo vhoda in dvižnega mostu itd. Še več o konstrukciji in podobi severnih mestnih utrdb pa so pokazala izkopavanja na lokaciji nekdanjega hotela Jelen leta 2013.

Ključne besede:

Kranj; mestno obzidje;
Kieselstein, arheološka
izkopavanja.

Oris naselitvenega stanja zgornje Gorenjske od zatona pozne antike do sredine 13. stoletja

V prispevku je cilj prikazati oris naselitvene slike prostora zgornje Gorenjske v času od zatona antike do sredine 13. stoletja, ko se v tem prostoru okvirno začne višinska kolonizacija. Ugotovitve so nastale na podlagi virov, tako arheoloških kot pisnih, in strokovne literature. Za obdobje od konca antike do visokega srednjega veka prednjačijo arheološki viri, z nastopom zemljiških gospostev na prelomu iz 10. v 11. stoletje pa se za ta prostor pojavijo tudi pisni viri, kamor sodijo vladarske darovnice, brikenske tradicijske notice in urbarialni popisi.

Prostor zgornje Gorenjske je sestavljen iz več geografskih enot: Zgornjesavske doline, Blejskega kota, radovljiške Dežele in dveh Bohinjskih dolin. Prav geografski dejavnik ima pri poselitvi precej pomembno vlogo, odvisno od časa in splošnih razmer nekega obdobja. V obdobjih relativnega miru so glavni dejavniki naselitve ugodnejše podnebje, rodovitnejša zemlja, prisojna lega in bližina rek ter prometnih poti, medtem ko je za bolj turbulentne čase značilno pragmatično iskanje varnejših zatočišč

v višjih legah ter oddaljenost od glavnih prometnic, ko je osnovni človekov cilj preživetje.

Tako stanje je vladalo v nemirnem obdobju preseljevanja narodov v pozni antiki, v prispevku pa se poskuša prikazati oris poselitve v drugi polovici 6. stoletja, tik pred prihodom Slovanov, ko sta na obravnavanem prostoru obstajali dve višinski utrjeni naselbini, in sicer na blejskem grajskem griču in na Ajdni nad Potoki. Poleg teh dveh se domneva tudi obstoj nekaterih drugih višinskih naselbin, naselbin z nekoliko nižjo lego in začasnih pribežališč, ki pa jih zaradi pomanjkanja arheoloških virov ni mogoče potrditi. Obstoj naselbin romaniziranih staroselcev na Ajdni in na blejskem grajskem griču izpričujejo zgolj arheološke najdbe, pisni viri o teh dveh naselbinah niso ohranjeni, je pa mogoče, da sta obe omenjeni pri Anonimnem geografu iz Ravene.

S prihodom Slovanov se je poselitvena podoba postopoma spremenila, naselja so začela nastajati v bolj ugodnih geografskih legah. Poznoantična naselbina na Ajdni je propadla, na severnem pobočju blejskega grajskega griča pa je pod staroselsko nastala še slovanska naselbina; nekaj časa sta obe naselbini soobstajali. Blejski kot sodi med območja zgodnje slovanske naselitve, podobno

se ugotavlja tudi za radovljiško Deželo, kjer so zgodnje slovanske najdbe v vaseh pod Stolom in v Predtrgu pri Radovljici, ter v zgornji Bohinjski dolini. Zgornjesavska dolina pa je verjetno nekaj stoletij ostala še nenaseljena.

Po koncu madžarskih vpadov sredi 10. stoletja je nemški kralj, kot lastnik velike večine zemlje, to razdelil med posvetne in svetne fevdalce, ki so pridobljeno posest uredili v obliki zemljiških gospostev. Na obravnavanem območju sta se v visokem srednjem veku izoblikovali dve večji gospostvi, prvo s sedežem na blejskem gradu in v lasti briksenske škofije ter drugo s sedežem na Pustem gradu in v lasti ortenburških grofov. Zemljiški gospodje so želeli pridobljeno posest čim boljše izkoristiti, prišlo je do širitve naselbin in nastanka nekaterih novih naselij, predvsem v nižjih legah.

Prek briksenskih tradicijskih notic so za drugo polovico 11. stoletja ohranjene omembe številnih krajev, še posebej v Blejskem kotu. Učinki nižinske kolonizacije so vidni v urbarju briksenske škofije za blejsko gospodstvo iz sredine 13. stoletja, ki pa žal ne daje popolne poselitvene slike za območje blejskega gospodstva, saj posest v nekaterih krajih ni zabeležena. Skoraj stoletje starejša sta urbarialna popisa, ki pričata o obstoju in

velikosti naselbin Rateče in Dovje, medtem ko je poselitveno stanje za posest ortenburškega gospodstva težko ugotovljivo. Za to obdobje namreč ni ohranjen noben vir, ki bi pričal o lokaciji in velikosti ortenburške posesti. Na območju zgornje Gorenjske je nekaj posesti imela tudi proštija pri cerkvi Marijinega vnebovzeta na Blejskem otoku, ki je prvič zabeležena že proti koncu 12. stoletja, ponovno pa v urbarju iz okoli leta 1330. Na podlagi omenjenih virov se lahko sklene, da je do približno sredine 13. stoletja nastala že večina krajev, ki obstajajo še danes, predvsem to velja za nižinske predele v radovljiški Deželi, Blejskem kotu in Bohinju, medtem ko je bila Zgornjesavska dolina naseljena predvsem v svojem zgornjem in spodnjem delu.

V zadnjem delu prispevka se poizkuša ugotoviti še približno število kmetij na tem območju. Število izpričanih kmetij se giblje okoli številke 200, s tem da ni zabeležene posesti za precejšnje število krajev, ki so tedaj že obstajali. Ob tem je treba upoštevati še, da je v enem kraju posest lahko imelo več gospostev, posamezne kmetije pa so zemljiški gospodje lahko podeljevali v fevd nižjemu plemstvu in posledično niso bile zabeležene ob popisu dajatev.

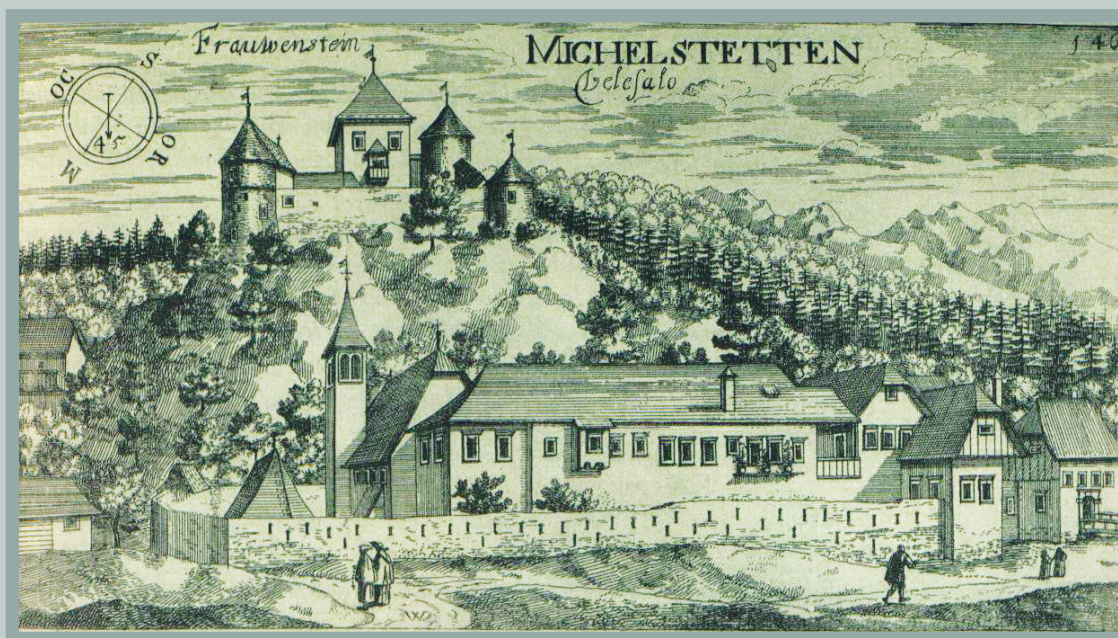
Pogled z Rebra na radovljiško Deželo in Blejski kot
(foto Boštjan Podlipec)

Ključne besede:

zgornja Gorenjska; antika; visoki srednji vek; naselitev; Ajdna nad Potoki; blejski grajski grič; arheološke najdbe; Slovani.

Samostan dominikank Velesovo (1238—1782)

ljudje. V prvi četrtini 18. stoletja je imel v lasti 422 celih kmetij, 199 kajž in 27 mlinov, njegova posest pa se je razprostirala med Tržiško Bistrico in Savo na zahodu ter Kamnikom in Domžalami na vzhodu. Na severu je posest mejila na Kamniško-Savinjske Alpe, na jugupa je segala vse do Ljubljane. V okolici samostana, pod Kamniško-Savinjskimi Alpami, je samostan imel v lasti obsežen gozdni kompleks, v katerem je imel pravico do nižjega lova.

Johann
Weikhard
Valvasor:
*Topographia
Ducatus Carniolae
Modernae,*
1679, št. 146

V bližini Kranja, v današnjem Adergasu, je bil konec leta 1238 ustanovljen ženski dominikanski samostan Velesovo. Ustanova andeških ministerialov je v močvirnati dolini pod Štefanjo Goro delovala kar 544 let. Za Stično in Kostanjevico je bil velesovski samostan tretji najpomembnejši in obenem gospodarsko najbogatejši ženski samostan na Kranjskem. Tekom stoletij so mu bili naklonjeni številni

V velesovski samostan so večinoma vstopala dekleta, ki so pripadala kranjskemu plemstvu, kasneje tudi meščanstvu. Redovnic iz drugih dežel je bilo bolj malo. Te so prihajale iz Koroške, Štajerske, Tirolske in Istre. Priorinja, ki je načelovala samostanu, ni skrbela samo za duhovno življenje, temveč tudi za tri inkorporirane župnije. Dve je samostanu za lažje vzdrževanje podelil že oglejski patriarh

Bertold II. Andeški ob ustanovitvi (Velesovo, Trata pri Cerkljah na Gorenjskem in Šenčur), tretjo (Cerklje na Gorenjskem) pa je samostan dobil sredi 14. stoletja.

Samostan Velesovo ni bil zgolj prejemnik številnih ugodnosti, temveč tudi »dobrotnik«, kar se je odražalo zlasti pri vzgoji deklet. Od leta 1504 je v samostanu delovala prva šola za dekleta na Kranjskem. Imeli so veliko knjižnico, redovnice so se ukvarjale z glasbo, izdelovale so cerkvene obleke, velikonočne jaslice, ne smemo pa pozabiti tudi na veliko lekarno. Samostan se je odlikoval tudi po radodarnosti do revežev. V ta namen je v njem delovala posebna dobrodelna ustanova.

Sprva so redovnice živele v lesenem kompleksu, sredi 18. stoletja pa je bilo zgrajeno še danes vidno mogočno poslopje konventa z arhitekturno izjemno baročno cerkvijo Marijinega oznanjenja. Samostanska cerkev je bila že v srednjem veku znana božjepotna cerkev. Začetek romanj sega domnevno v 13. stoletje, ko so se verniki v številnih procesijah prihajali poklanjat kipu Matere božje z malim Jezusom, ki stoji v velikem oltarju in naj bi izviral z začetka 13. stoletja.

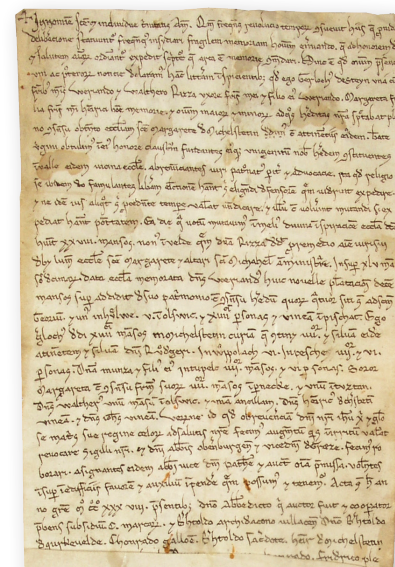
Samostansko življenje je bilo večkrat na preizkušnji. Ogrožali so ga turški napadi in požig samostana leta 1471, ogrožala ga je nova vera, kmečkih uporov pa samostan skorajda ni občutil. Smrtni udarec je velesovski samostan doživel šele leta 1782, ko ga je ukinil cesar Jožef II.

Razpustitev samostana je predstavljala duhovno, kulturno in še posebej gospodarsko škodo ne samo okolici, temveč vsej vojvodini Kranjski. Premoženje ukinjenega samostana

je bilo preneseno na verski zaklad; pomembnejše listine in knjige so novo domovanje našle na Dunaju in v Ljubljani; številno premoženje pa je ostalo tudi v poslopju samega ukinjenega samostana, pri čemer je bil velik odstotek uničen v času Ilirskih provinc na začetku 19. stoletja, ko je v poslopju samostana delovala vojaška bolnica, tam ležeče gradivo pa francoskemu vojaštvu ni predstavljalo nobene dragocenosti.

Velesovski samostan je leta 1783 postal zbirni samostan za razpuščene ženske samostane na Gorenjskem: za klarise iz Mekinj in Škofje Loke ter za dominikanke iz Velesovega. Večina nekdanjih redovnic se je odločila za nadaljnje življenje po redovnih pravilih do smrti (med njimi vse velesovske dominikanke). Ustanovljen je bil poseben inštitut, ki je nadzoroval nadaljnje življenje po redovnih pravilih, hišni red pa jim je predpisala dunajska vlada.

Na dan razpustitve je v Velesovem živelo 18 redovnic. Zadnja priorinja je umrla leta 1797, zadnja dominikanka pa 21. februarja 1834 v starosti 76 let. S pokopom Avguštine pl. Bartoloti je v dolini sv. Marije pod Kamniško-Savinjskimi Alpami dokončno ugasnilo redovno življenje. Začelo se je novo obdobje.

Ustanovna listina ženskega dominikanskega samostana Velesovo (SI AS 1063/5228, 1238 XII. 11., s. 1.)

Ključne besede:
Kranjska; Velesovo; Andeški; dominikanski samostani; ženski samostani.

Denarništvo v srednjem veku na ozemlju današnje Slovenije in sosednjih dežel, poseljenih s Slovenci

Mestece Breže, kjer je bila na gradu Petrove gore (Petersberg) kovnica, je do današnjih dni obdržalo svojo obliko iz srednjeveških časov in je eno redkih s celotnim obrambnim obzidjem in z jarkom z vodo. V srednjem veku je bilo prireditelj največjih viteških turnirjev v tem delu Evrope.

Po propadu zahodnega rimskega cesarstva je na teh območjih zamrla tudi sicer urejena rimska monetarna politika. Vsi novi narodi niso takoj kovali svojega denarja. Na našem ozemlju je krožil kot plačilno sredstvo delno še denar rimskega in Bizantinskega cesarstva z novim denarnim sistemom, ki ga je uvedel z reformami cesar Anastazij, prevladovalo pa je spet blagovno menjalno gospodarstvo.

Novih izdaj denarja pa ni bilo skoraj pet stoletij. Za naše ozemlje, ki vključuje območje današnje Slovenije, celotne Koroške in Štajerske kot centra nekdanje Karantanije, so bile pomembne prve izdaje solnograških in bavarskih kovnic. Te so začele kovati na prelomu tisočletja in po njih so se zgledovale vse emisije kasnejših posvetnih in cerkvenih vladarjev ter plemiških rodbin s kovno pravico.

Solnograškim nadškofom je to pravico podelil cesar Oton III. leta 996, vendar je kovati začel šele leta 1010 nadškof Hartwick.

Zaradi potreb so kasneje odprli nove kovnice v Brežah okoli leta 1125, na Ptujju leta 1222, zelo kratek čas je kovnica delovala v Rajhenburgu, zato ker so jo prenesli v Brežice na Savi okoli leta 1220.

Krški škofje so kovali v Krki ali Strasbourgu ter v Sv. Križu in Pilštanju v letih od 1180 do 1240. Bamberški škofje so kovali v Beljaku in Grebinju v letih 1177 do 1285. Tržaški škofje so kovali v Trstu v letih od 1190 do 1320. Oglejski patriarhi so kovali v Ogleju, Slovenj Gradcu in na Otoku pri Dobravi na Kranjskem. Freisinški škofje so kovali na Otoku pri Dobravi. Andechs-Meranci so kovali v Slovenj Gradcu, Kamniku in na

Otoku pri Dobravi. Koroški vojvode in gospodarji Kranjske v Št. Vidu na Glini, Velikovcu, Slovenj Gradcu, v Ljubljani, Kostanjevici, Sv. Križu in Čatežu. Babenberški vojvode so kovali v Gradcu, na Ptuju, v Brežicah in Kamniku.

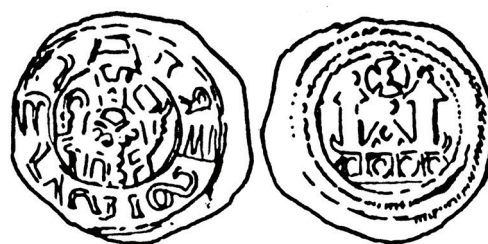

Češki kralj Otokar II. je koval na Dunaju, v Dunajskem Novem mestu in Ennsu, Št. Vidu, Velikovcu, Slovenj Gradcu, Kostanjevici, v Gradcu in Oberzeiringu. Habsburžani so kovali predvsem na Dunaju, v Gradcu, Ennsu in Dunajskem Novem mestu tako imenovane dunajske in graške pfenige. Rudolf I. Habsburški je koval kot koroški in štajerski vojvoda v Št. Vidu in Gradcu. Kovali so še goriški, celjski in tirolski grofje.

Skratka, od sredine 12. stoletja se je kovanje denarja v polni meri razmahnilo. Višek je bilo obdobje med vladanjem solnograškega nadškofa Eberharda II., ko je kovnica v Brežah skovala velike količine kovancev z različnimi motivi na averju in reverju.

Že v letih od 1164 do leta 1200 je samo en tip kovanca, tako imenovani ERIACENSIS kov (Luschin št. 6, CNA Ca9), kovnica skovala v mnogih variantah. Že numizmatik Baumgartner jih je razvrstil v 11 skupin z 29 variantami. Pa še vedno se pojavljajo nove in nove. Čeprav je to pravzaprav najbolj pogost

breški pfenig, je zanimiv zaradi posnemovalcev. Podobne so skovali v kovnicah Beljaka, Krke in Slovenj Gradca na Koroškem, v Gradcu in na Ptuju na Štajerskem, v Kamniku na Kranjskem ter v Trstu in Ogleju. Tudi madžarski kralj Andrej II. je skoval posnetke tega pfeniga.

Aver: Med dvema gladkima krožnicama napis ERIAECENIIN v obratni smeri in z zrcalno obrnjenimi črkami. V sredini poprsje nadškofa, z dvodelno mitro, s škofovsko palico obrnjeno navznoter v desnici in z zaprto knjigo v obliki izbočenega pravokotnika v levici. Plašč z ovratnikom in z biseri med dvema linijama v obliki črke Y.

Rever: Med pikčastima krožnicama cerkveni zatrep z velikim križem s piko na sredini. Na fasadi štiri okrogla okna ločena s pokončnimi linijami in med dvema zvonikoma s koničasto streho.

Po mnenju nekaterih ima retrogradni napis mitološki pomen. Osnovna oblika kovanca je ostala nespremenjena, četudi so se v obdobju kovanja tega novca štirikrat menjali nadškofje. Kovanci so iz dobrega srebra, saj vsebujejo 88,3 odstotka čistega srebra, pa tudi teža je večinoma preko enega grama. Kot plačilno sredstvo so osvojili vse slovenske dežele, Hrvaško, Slavonijo, Bosno, Dalmacijo, Ogrsko in Furlanijo. Bili so najbolj priznani denar v tem delu Evrope.

Opis kovanca:
kovnica Breže,
ERACENSIS
kov – Luschin 6,
CNA Ca9, obdobje
1164–1183

Ključne besede:
Breže; srednji vek;
denarništvo;
kovnice denarja.

»Naša dolžnost je, da vse rešimo in ohranimo«¹: dr. Josip Žontar in reševanje kulturne dediščine pred uničenjem ter nacističnim plenjenjem na primeru lekarniške zbirke Bohuslava Lavičke

Druga svetovna vojna je poleg nezaslišanih krutosti in nasilja prinesla tudi eno največjih ropanj in premeščanj umetnin, knjig in arhivov v zgodovini. Plenjenje se je začelo že v tridesetih letih, ko so nacisti začeli ropati, sprva umetnine, ki so bile last evropskih Židov, kasneje pa tudi umetniške zbirke slovanskega in romanskega prebivalstva, sinagog, muzejev, katoliških ter pravoslavnih cerkva in drugo.

Dr. Josip Žontar, ki je študiral na Dunaju, je leta 1941 ne brez pomislekov na prošnjo znanca iz študentskih let, dr. Karla Starzacherja, sprejel zaposlitev pri zaščiti arhivov. Kot pomožni nastavljenec brez uradniškega statusa je dobil zadolžitev v matičnem uradu za zbiranje matičnih knjig na Gorenjskem, katerih zavarovanje je po izselitvi duhovščine postalo nujno za njihovo nadaljnjo upravno uporabo. Dr. Karel Starzacher, višji vodja SS, je bil tudi vodja arhiva Raichgau v Celovcu. Leta 1942 je bil dr. Žontar ob razpustitvi matičnega urada

prerazporejen v takrat ustanovljeno podružnico celovškega arhiva v Kranju.

Dr. Žontar je 9. julija 1942 v pismu, s katerim je odpisal dr. Rudolfu Andrejki in v katerem se mu zahvaljuje za rešitev rodovnikov, župnijske kronike in drugega iz župnišča v Selcah, zapisal: »Zdaj mi je glavno, kar se da dobrega storiti svojim rojakom in rešiti na Gorenjskem starine in arhivalije, ki so v nevarnosti.«

Istočasno z zaposlitvijo je dr. Žontar vse od leta 1941 reševal in organiziral skrivanje slovenskih knjižnic in knjig, ki bi jih Nemci sicer predelali kot star papir. Obenem je začel vneto zbirati in reševati arhivsko in drugo dragoceno kulturno dediščino, ki bi lahko postala cilj uničenja ali plenjenja. Rešil je obsežne arhive in tudi starejše matične knjige, ki bi bile brez njegove zasluge izropane ali uničene, saj so matični urad zanimale le aktualne matične knjige. Iz zapuščenih župnišč je pred Nemci reševal zlate kelihe, umetniške slike itd. in tudi dragocenosti nekaterih družin (npr. družine Polak, knjižnico Toma Zupana itd.). Knjige in dragocenosti je Žontar skupaj s sodelavci skrival na različne lokacije.

Ena od posebno zahtevnih nalog je bila reševanje lekarniške zbirke Bohuslava Lavičke. Nemci so 16. julija 1942 Lavičko odpeljali iz lekarne in ga skupaj s še devetimi talci ustrelili v Kovorju, njegovo lastnino pa zaplenili. Še isti dan so Nemci v prisotnosti farmacevtskega svetnika z Bleda, mag. Fischerja, lekarniško zbirko, ki jo je Lavička hranil v svoji vili v Strahinju, odpeljali na železniško postajo v Kranju, da jo odpeljejo v München in naprej v Frankfurt na Maini. Zbirko so Nemci dobili zloženo v zabojih, kot jo je zložil že Lavička, potem ko jo je pripeljal z razstave v

Ključne besede:

Žontar, Josip; arhivska
kulturna dediščina;
druga svetovna vojna;
Lavička, Bohuslav;
lekarniške zbirke.

¹ »Pri prevozu smo pazili, da se ni kaj izgubilo ali kaj uničilo. Dobro se spomnim dr. Žontarjevih besedi ob tej priliki: Naša dolžnost je, da vse rešimo in ohranimo.« Iz izjave profesorja Franca Fistra o zaslugah dr. Žontarja pri reševanju arhivov in druge kulturne dediščine.

Na Gorenjskem je bilo precej nezavarovanih muzejskih predmetov. Dr. Žontar je hotel rešiti tudi te. Zato je prosil konzervatorja za Koroško dr. Frodla, da bi se v Kranju osnoval muzej. Muzej ni bil osnovan, vendar je dr. Žontar že na podlagi razgovora s dr. Frodlom rešil precej dragocenih predmetov. Spomnim se zlasti predmetov druž. Polaka iz Tržiča, ki so bili shranjeni pri g. dr. Fajdigovi v Kranju. Čisto na lastno pobudo je dr. Žontar rešil dragoceno starinsko lekarno lekarnarja Lavička iz Tržiča, ki so ga Nemci ustrelili in mu premoženje zaplenili. To lekarniško zbirko so hoteli Nemci odpeljati v Nemčijo, vendar jih je dr. Žontar v zadnjem momentu prehitel in odpeljal v Kranj. Pri nakladanju na zadnji avtomobil so že prišli neki Nemci in lekarno zahtevali menda za München. Dr. Žontar se je izgovarjal zopet s Celovcem, vendar je dobil nato prepoved, da se ne sme več vtikati v zaplenjene stvari. To je bila zadnja stvar, ki jo je mogel dr. Žontar še rešiti. Od tlej se je moral omejiti na ohranitev že zbranih stvari.

Bil sem z dr. Žontarjem vsa leta okupacije v službi. Zato dobro poznam njegovo delo v tem času. Kar je rešil, ni rešil s kakšnim vplivom pri Nemcih, marveč s spretnim prikrievanjem pred njimi, z zavlačevanjem, z izgovarjanjem na Celovec oz. na celovški arhiv in muzej ter je izrabil celo to, da so se Nemci pogosto menjavali, poredko prihajali v arhiv in da se na naše kulturne dragocenosti niso spoznali.

Del izjave profesorja Franca Fistra. Okrajno sodišče I v Ljubljani, 28. oktober 1952 (opr. št. II R 123/52-2)

Zagrebu (1938). Zaradi začetka vojne jo je pustil zapakirano v zabojih.

iz Celovca dobil ostro opozorilo, da se v bodoče »ne sme več vtikati v zaplenjene stvari«.

Profesor Žontar je Lavičko osebno poznal, prav tako je dobro poznal tudi njegovo dragoceno zbirko. Ko je izvedel, da imajo Nemci zbirko na kranjski železniški postaji in jo hočejo odpeljati proti Nemčiji, se je povsem na lastno pobudo takoj lotil njenega reševanja. Uspel je odpeljati zaboje s postaje s pretvezo, da jih seli v muzej, kljub temu da se tam prisotni Nemci s tem niso strinjali. Žontar pa se je odločno skliceval na nadrejene v Celovcu. Odpeljane zaboje je nato s pomočjo okoliških kmetov razvozil ter skril pri zanesljivih kmetih v okolici Škofje Loke in Kranja. Knjižno gradivo iz zbirke je shranil v Arhiv Deželne hranilnice in posojilnice v Kranju, kjer je do konca vojne ostalo neodkrito. Žontar se je odpeljal tudi v Strahinj in Tržič, da bi rešil še morebitne druge dragocenosti. Kljub Žontarjevemu posredovanju je Nemcem del knjižnega gradiva uspelo odpeljati. Tako se je izgubila vsaka sled za Dalmatinovo *Biblijo*, Prešernovim rokopisom in še nekaj dragocenimi knjigami. Nekaj dni zatem, ko je skril Lavičkovo zbirko, je Žontar od nadrejenih

Po končani vojni je Žontar dragoceno zbirko vrnil otrokom Bohuslava Lavičke, podobno kot je preostalo rešeno kulturno dediščino vrnil bivšim lastnikom, cerkveno gradivo škofiji, arhivsko gradivo v javni lasti pa takrat ustanovljenemu Osrednjemu državnemu arhivu Slovenije v Ljubljani. Od vseh je prejel številne zahvale.

Leta 1995 so ob 50. obletnici konca druge svetovne vojne na konferenci v Washingtonu dejanja posameznikov, ki so ne glede na osebna tveganja in mogoče očitke med vojno izrabili možnost za reševanje arhivske kulturne dediščine, dobila zasluženo priznanje. Dr. Žontar, ki ga je leta 1982 v nekrologu njegov prijatelj dr. Pavle Blaznik označil za pravega poštenjaka, pa priznanja za svoj pogum pri reševanju kulturne dediščine od države po koncu druge vojne ni prejel, saj kot zelo veren človek ni izpolnjeval »revolucionarnih moralnopolitičnih kriterijev« za kaj takega.

Viri in literatura:

Pričevanja: dr. Josip Žontar (1975), pričevanje Franc Fister (1952) in drugi.

Breda Kosirnik, Zgodovina in razvoj lekarništva na Gorenjskem, Kranj 2008.

Breda Kosirnik, Gradivo za posvet sekcije za zgodovino farmacije Slovenskega farmacevtskega društva (ki bo 13. septembra 2016).

Življenje in delo Josipa Žontarja, Ob stoletnici rojstva, Kranj 1996.

Prenova gradu Strmol z dopolnitvami stavbne zgodovine

Cilj celovite prenove gradu Strmol v letih 2010–2012 je bila prenova kulturnega spomenika državnega pomena za potrebe razvoja turizma visokega razreda. Prenova je potekala po načrtih arhitekta Aleša Hafnerja, ki je sledil konservatorskim izhodiščem, da se kar najbolj ohranja podoba gradu, ki jo je v letih 1936–1940 zagotovil njegov zadnji lastnik Rado Hribar z ženo Ksenijo s pomočjo arhitekta Miha Osolina. Posegi so bili potrebni zaradi statičnih razlogov, ker se je severni del prizidanega gradu začel posedati.

Nujne so bile posodobitev in zamenjava napeljav, prenova kuhinje in ureditev dodatnih sanitarij, potrebnih za hotelsko namembnost, in obnova stavbnega pohištva. Za revitalizacijo posesti z novimi, dodatnimi vsebinami sta bili obnovljeni tudi obe gospodarski poslopji, hlev in *švicarija*, kjer so bili urejeni večnamenske

dvorane, pisarniški prostori in prostor za gostinsko ponudbo z zunanjo teraso.

Obnovljena je bila tudi lovska kočica. Mogoče so navzven še najmanj vidni obsežni restavratorski posegi na pohištvu, kovini, slikarskih in kiparskih umetninah ter seveda na štukaturi in poslikavah, zlasti v najbolj reprezentančnem drugem nadstropju. Grad Strmol je poleg gradov Tuštanj in Snežnik namreč edini slovenski grad, ki je kljub vojnim in povojnim vihram ohranil žlahtno patino in grajsko opremo. Restavrirane so bile tudi vse tri freske na fasadi, vključno z izvirnimi ometi, in kamnoseški elementi na osrednjem delu gradu ter na obzidju s stolpi (okenski okviri, portali, kordonski venci in strelne line).

Vzporedno s prenovo so potekale raziskave stavbne substance, vključno

Grad Strmol
(foto Bernarda Jesenko
Filipič, arhiv Zavoda za
varstvo kulturne dediščine
Slovenije, OE Kranj)

z dendrokronologijo, na podlagi katerih so bile na novo postavljene teze o stavbnem razvoju osrednjega dela grajske stavbe. Najstarejšo podobo gradu Strmol nam je ohranil J. V. Valvazor v svojih skicirkih za topografijo iz okoli leta 1676. Njegova upodobitev se ne razlikuje bistveno od današnje podobe gradu. Osrednjo grajsko stavbo s triosnim južnim pročeljem in z nekoliko ožjo triosno stransko fasado ter s piramidasto streho na vzpetini obdaja obzidje s štirimi kvadratnimi stolpi, pokritimi s piramidastimi strehami. Vhod v grad je z južne strani po peščeni poti, ki se vije do osrednjega rustikiranega renesančnega portala, poudarjenega s plitvim izzidkom, na katerem čepi stolpič z uro. Ostankov v 13. stoletju omenjenega dvora, ki naj bi bil po mnenju kastelologa Ivana Stoparja domovanje Strmolskih, nismo zasledili. Stopar je domneval, da se najstarejši stolpasti grad iz

13. stoletja skriva v vzhodnem delu osrednjega dela gradu in da je bil prvotno za nadstropje nižji. Temu stolpu naj bi kasneje dodali za nadstropje višji prizidek na zahodni strani, končno podobo enovite trinadstropne stavbe s kletno etažo pa naj bi grad dobil sredi 16. stoletja. Takrat je bil zaradi strateških razlogov obdan tudi z renesančnim obzidjem, kar izpričuje ohranjeni polkrožni kordonski venec na stolpih. Čeprav v grajskih sobanah nismo posegali globlje v omete, razen sondažnih raziskav zaradi morebitnih poslikav, je bilo ob vgradnji protipotresnih vezi na fasadah mogoče ugotoviti, da je osrednji, južni del stavbe v celoti enovita gradnja brez prezidav. Kamniti zidovi so od vrha do tal zgrajeni iz masivnih kamnitih blokov, ki jih ne srečamo na nobenem od gorenjskih gradov. Tudi v masivnih temeljih ni bila dokumentirana nobena razvojna faza, kar kaže na to, da so verjetno starejši stolpasti dvor

Pogled na osrednji del gradu Strmol (foto dr. Nika Leben, arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj)

konec srednjega veka v celoti podrli, če je sploh stal na tej lokaciji. Morda se njegovi temelji v manjšem tlorisu skrivajo v kletnih prostorih, kjer pa zaradi kakovostne betonske podlage niso bile opravljene arheološke raziskave, ki bi potrdile najstarejšo grajsko fazo. Restavriranje ohranjenih fresk na južnem pročelju je razkrilo poleg sončne ure grb rodbine Rain, poleg nerazpoznavnega grba, na podlagi česar lahko sklepamo, da je sedanji grad zgrajen po letu 1458, ko so bili njegovi lastniki Raini.

Naslednji pomembnejši lastnik, ki je gospodaril na gradu med letoma 1643 in 1668, je Konrad Ruessenstein, ki je po Valvazorjevih zapisih grad temeljito prenovil. Turška nevarnost je tačas že minila, zato je dal odstraniti lesene obrambne hodnike ob obzidju, ga delno tudi povišal in nanj naslonil gospodarska poslopja. Ruessenstein naj bi v osi južnega obzidja uredil nov vhod, poudarjen s stolpičem. Rusticirani kamniti renesančni portal je bil zavarovan z dvižnim mostičkom, kot lahko sodimo po ograji ob vhodu. O samem vhodnem stolpu

danes ni več nobene sledi. Morda bo njegov obseg mogoče natančneje določiti ob urejanju spodnje terase. Iz arhitekturnih izmer gradu pa smo razbrali, da je bila osrednja zgradba prvotno na severni strani za eno okensko os ožja in se ni stikala s severnim obzidjem kot zdaj. To dejstvo so potrdile tudi sonde v domnevno prvotno zunanjo severno fasado, ki so bile narejene v zgornji etaži v kopalnicah in v zahodnem hodniku v prvi etaži, kjer so prostori za osebje gradu. Pod sedanjimi ometi smo odkrili najstarejše grobe fasadne omete, tonirane v svetlem oker odtenku, na podlagi katerih so bili na fasadah osveženi beleži. Žal kljub natančnim pregledom nekdanjih vogalov gradu nismo odkrili renesančnih naslikanih šivanih vogalov, ki jih je videti pri Valvazorju. Ti ometi so potrdili Stoparjevo in Žontarjevo tezo, da je bil grad razširjen na severni strani do obzidja, ki je prevzelo vlogo severne fasade, saj so jo opremili z novimi okenskimi odprtini.

Od prvotne obrambne funkcije severnega obzidja se je ohranila le manjša poznogotska linica tik ob sedanjem portalu. Glede na letnico na dvoriščnem portalu 1778 in ugotovitve raziskav lesenih stropnikov iz jelke na severnem delu podstrešja je bil grad razširjen konec 18. stoletja, ko je bil lastnik Franc Ksaver Dietrich. Les za tramove na podstrešju naj bi bil posekan leta 1797, vgrajen pa leta 1802. Verjetno so v tem času lesene stropne v kleti gradu zamenjali z opečnima obokoma banjaste oblike, členjene s sosvodnicami. Vse do zadnje preнове je bila opečna gradnja vidna, zaradi odpadanja malte pa smo stropa ometali. Med to preno naj bi znižali obzidje in med južnim obzidjem ter jugovzhodnim stolpom uredili stopnišče, ki povezuje obe terasi in omogoča dostop v

Restavrirani salon
v gradu Strmol (foto dr.
Nika Leben, arhiv Zavoda za
varstvo kulturne dediščine
Slovenije, OE Kranj)

spodnji prostor stolpa, v katerem naj bi bila grajska kapela. Več vprašanj se poraja ob lokaciji dveh obokanih kletnih prostorov pod zgornjo teraso, med sedanjim vodnjakom in obzidjem, ki smo ju odkrili med gradbenimi deli. Teh kleti v 17. stoletju še ni moglo biti, saj sta umeščeni na lokaciji renesančnega portala.

Kletna prostora nista povezana z gradom. Oba sta bila banjasto obokana, vendar sta temeni obokov segali kar precej nad sedanji nivo terase, zato so ju ob opustitvi rabe deloma podrli in na opečnih podpornih zidcih pozidali armirano betonsko ploščo, ki je oba kletna prostora skrila za nadaljnjih sto let. Da se je to zgodilo konec 19. stoletja, nam je razkrila letnica 1895 na podpornem zidcu v zahodni kleti, ki jo je zidar vrezal v omet. Sočasno so

zazidali sekundarni vhod v vzhodni kleti in manjšo lino ob njem, zidove je obrasel bršljan in kleti sta izginili iz spomina. Morda zanju ni vedel niti Hribarjev arhitekt Miha Osolin, ki je vodil prenavo gradu pred drugo svetovno vojno, sicer bi ju verjetno vključil v parkovno zasnovo. Vzhodna klet bo postopoma obnovljena in vključena v turistično ponudbo gradu, zahodni prostor pa ostaja nedostopen.

Ključne besede:

gradovi; Strmol;
kulturni spomeniki;
obnova; restavratorski
posegi.

Mesarske razmere v Kranju sredi 19. stoletja

Lep vpogled v kranjske mesarske razmere sredi 19. stoletja nam ponuja pisanje zdravnika Josefa Angererja, ki se je kot mesoglednik leta 1851 pridušal kranjskemu okrajnemu glavarju nad kranjskimi mesarji: »Pred približno dvema mesecema je občinsko predstojništvo sklenilo in javno objavilo, da mesarji nikakor ne smejo pobijati krav, ampak da lahko strankam prodajajo samo meso volov. Ukazu se mesarji izmikajo tako, da pobijajo krave doma in stranke so se začele pritoževati zaradi slabega mesa. Podpisani sem glede tega že podal pisno prijavo na c.-kr. okrajno glavarstvo in obenem opozoril na dejstvo, da je mesarje nemogoče nadzorovati tako dolgo, dokler jim bo dovoljeno mesariti doma. V mestni klavnici pod mestom sicer res pobijajo samo vole, doma, kjer jih nihče ne more nadzorovati, pa krave, in to najslabše, meso pa nato prodajajo po isti ceni kot volovsko in tako goljufajo uboge ljudi.

Sicer pa se obnašata oba brata mesarja Šumi s strankami pri prodaji zelo zarobljeno, v svojem

bogataškem napuhu mislita, da jima nihče ne more do živega in sta brezobzirna do vsakogar. Od zadnjega zasedanja občinskega zastopstva, ko ni bilo sprejeto zvišanje cen mesa, je njuno obnašanje nepopisno. Koljeta samo krave in če jima kaj rečem glede tega, odvrneta, da naj jima pripeljem vole, pa bosta klala vole, da zaradi nizkih cen mesa človek še ne sme biti požrešen in podobno. In ker je mesar Babič opustil obrt, morajo sedaj njegove bivše stranke od teh dveh prenašati vsakovrstne nesramnosti in vzeti, kar sta ošabneža pripravljena dati.

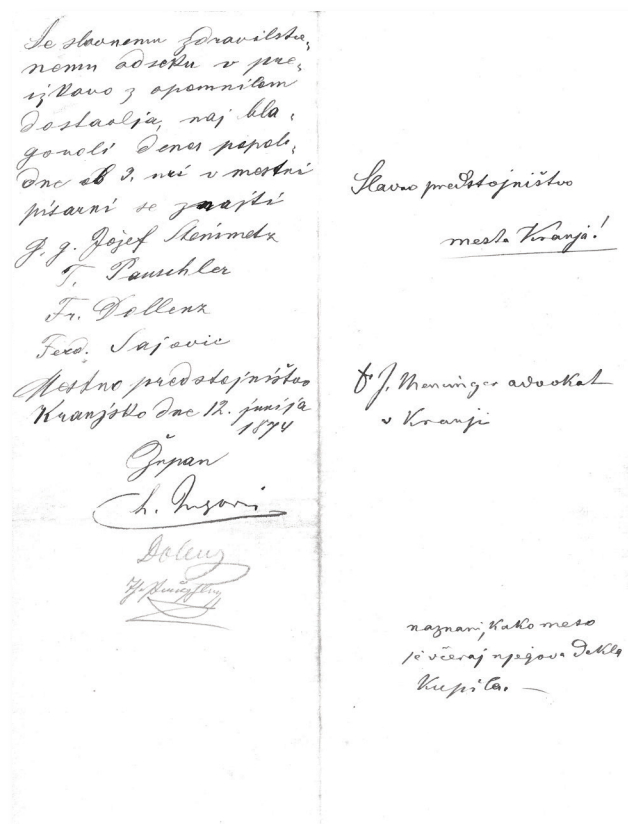
Prejšnji dan pa je predrznost mesarjev Šumi prestopila vse meje. Pripeljala sta samo tri krave za zakol in si pri tem mislila, če bodo hoteli imeti ljudje dovolj mesa, nama bodo že dovolili zvišati ceno. To pa ni potrebno, saj je neki mesar iz Loke dejal, da je pripravljen v Kranju klati vole po ceni, kot je določena sedaj. Pri tem pa bo treba zadržati tukajšnja mesarja, ki bi ga skušala odgnati s svojimi spletkami, tako kot sta vse nove

mesarje do sedaj. Torej! Zakaj bi se pustilo mesto terorizirati dvema napihnjema premožnejema?

Meščani se mi zelo pritožujejo in me pozivajo naj nemudoma vso zadevo prijavim c.-kr. deželnemu namestništvu. Še enkrat torej prosim za čimprejšnjo pomoč, ker je zadevo treba spraviti v red. Mesarje je treba spoditi v klavnico pod mestom, na vrata klavnice pa nabiti ukaz, kaj se lahko pobija, in vsako živinče pred zakolom prijaviti mesogledniku – to zadnje se je vsled samovolje mesarjev skoraj povsem opustilo. V nasprotnem primeru prosim, da me razrešite mesogledništva, da ne bom izpadel pri tej stvari sokriv pred meščani.«

Ob težavah s cenami in kakovostjo mesa naj omenimo še čistočo oziroma nečistočo klavnic. Takrat so glavni problem nečistoče pravzaprav videli oziroma vohali v zaudarjanju. Ljudje se takrat še niso zavedali neposredne povezave nečistoče in bolezni (Pasteur je šele leta 1861 postavil in z eksperimenti potrdil teorijo, da mikrobi povzročajo bolezni pri ljudeh in živalih ter s tem ovrgel teorijo o spontani generaciji živega – abiogenezi). Dobi primerno je tudi opozorilo zdravnika in mesoglednika iz leta 1866, ki je občini predlagal, da bi štirim mestnim klavcem naložili enkrat mesečno (!) čiščenje tal in zidov klavnice z lugom, ob nadzoru občinskega strežaja, »saj kri, koščki mesa in kosti, ki gnijejo in razpadajo, gotovo niso v prid mesu, s katerim prihajajo v stik in ki se prodaja«.

Na malo manj stroge standarde v prejšnjih časih nas opozori tudi pritožba dr. Janeza

Mencingerja iz leta 1874, ko mu je dekla od mesarja prinesla črivo meso in je po pritožbi zdravstveni odsek občinskega odbora, z okrajnim zdravnikom in bivšim mesoglednikom na čelu, ugotovil, da se to v poletni vročini res lahko dogodi in da sicer tako meso za zdravje ni škodljivo, pač pa da je »unappetitlich«.

Kot zanimivost – na moč podobna kot v Kranju je bila tudi mesarska situacija v Tržiču. Tudi tam so se mesarji stalno pritoževali nad nizko ceno mesa, ki jim jo je določala občina, jih morala stalno nadzorovati, se z njimi prerekati in poslušati pritožbe na njihov račun.

Prav tako jim je bila skupna tudi ošabnost v obnašanju, ki so jo očitali Kranjčani svojim mesarjem. Ta se je poleg splošnih očitkov odražala v konkretnih prijavah zaradi divjanja z vozom skozi naselje, nočnega razgrajanja, žaljenja časti do popadljivih mesarskih psov.

Dr. Janez Mencinger je »zdravilstvenemu odseku« prijavil, da je njegova dekla pri mesarju kupila črivo meso. (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, SI_ZAL_KRA/0002.)

Ključne besede:
Kranj; 19. stoletje;
okrajno glavarstvo;
mesarji;
mesogledništvo;
klavnice; higiena.

Bernekerjev vodnjak sv. Janeza Nepomuka v Kranju

Premožen kranjski meščan, veletrgovec in posestnik Ivan Nepomuk Majdič (+1908) je v oporoki zapustil sredstva za znamenje svojemu patronu sv. Janezu Nepomuku. Kipar Franc Berneker (1874–1932) je med letoma 1911 in 1913 iz belega marmorja izklesal kipa in bazen. Septembra 1913 so spomenik pripeljali v Kranj. Oktobra 1913 so začeli kopati temelje in pod Bernekerjevim nadzorstvom postavljati vodnjak na trikotnem prostoru med Majdičevo hišo in močno prezidanim poslopjem nekdanjega kapucinskega samostana ob Koroški cesti (Roosova hiša). Dela so bila končana spomladi 1914. Nekateri so menili, da bi bilo bolje postaviti spomenik na glavnem trgu, na mesto starega vodnjaka.

Vodnjak so sestavljali štirje deli: kip češke kraljice Ivane oziroma Ljudmile (višina 1,73 m), podstavek, na katerem je stala Ivana, bazen v obliki polovične elipse (2,85 x 2,11 m) in kip napol zleknjenega umirajočega sv. Nepomuka, ki se z zadnjimi močmi brani smrtonosnega objema hobotnice. Bazin in podstavek sta

simbolično ponazarjala reko Vltavo in most preko nje. Bazin in sv. Nepomuk sta izklesana iz enega kosa belega marmorja, ki ga je Berneker dobil v Laasu na Tirolskem. Kip kraljice Ivane, prav tako iz belega marmorja (iz Grastala pri Beljaku), je signiran zadaj spodaj: Berneker.

Svetnika je do vratu prekrivala voda, ki je v bazen prihajala iz dveh odprtih pod polipoma. S podstavka, na katerem je stala žalujoča kraljica, sta gledala dva močerada.

Vodnjak ponazarja legendo krščanskega mučenca sv. Janeza Nepomuka. Teolog, doktor cerkvenega prava in generalni vikar praške nadškofije Jan (Janez) Nepomuk (ok. 1340/1350–1393) je eden najbolj čaščenih svetnikov v srednjeevropskem prostoru. Janez Nepomuk (Jan Nepomucky) je bil rojen kot Jan Velfin v zahodnočeškem mestecu Nepomuk. Jan Velfin iz Nepomuka se je v Pragi izobrazil v cesarskem in cerkvenem pravu. Opravljal je službo javnega notarja. Duhovnik je postal leta 1380. Šolanje je nadaljeval v Padovi. Leta 1386 se je v Prago vrnil z doktorskim naslovom. Imenovan je bil za kanonika in kasneje za generalnega vikarja praške nadškofije. Zapletel se je v prepire med nadškofom Janom Jenštejnom in češkim kraljem Venčeslavom IV., ki je dal Nepomuka leta 1393 zapreti in mučiti. Zvezanega duhovnika so ponoči 20. marca 1393 vrgli s Karlovega mostu v Vltavo.

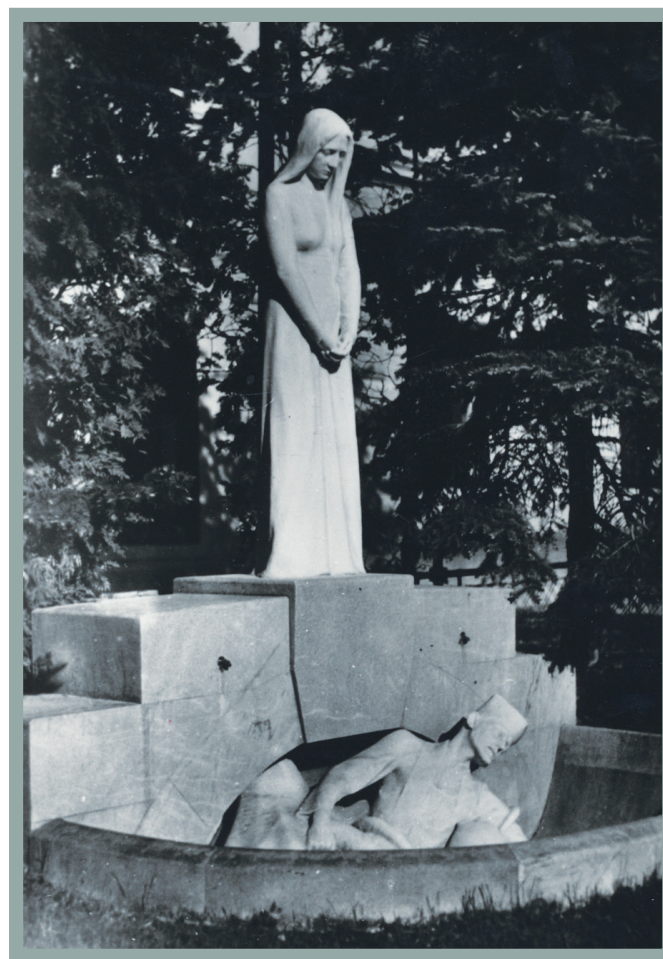
Njegovo smrt so v 15. stoletju poskušali razložiti s pomočjo legende: Nepomuk, ki naj bi bil spovednik Venčeslavove žene, kraljice Ivane, ni hotel prelomiti spovedne molčečnosti, ko je kralj Venčeslav želel opravičiti lastno protizakonsko ravnanje z izsiljenim spovednim

priznanjem svoje žene. Češčenje mučenca sv. Janeza Nepomuka se je začelo takoj po njegovi smrti v Pragi in drugod po Srednji Evropi. Leta 1608 je postal zavetnik čeških dežel. Leta 1693 so na Karlov most v Pragi postavili kip Janeza Nepomuka. Češčenje sv. Janeza Nepomuka se je razširilo zlasti po beatifikaciji leta 1721 in kanonizaciji leta 1729. Postal je zavetnik spovednikov in mostov. Kipe, slike in kapelice sv. Janeza Nepomuka zato pogosto najdemo sredi mostov. Upodobljen je kot duhovnik s štolo, z biretom na glavi, s knjigo in križem v roki in prstom na ustih, kar je simbol spovedne molčečnosti. Včasih okrog njegove glave sveti šest zvezd, saj naj bi zvezde pokazale, kje v Vltavi leži svetnikovo truplo, da so ga lahko pokopali.

Franc Berneker, ki velja za prvega predstavnika moderne v slovenskem kiparstvu, se je odločil za zanimivo rešitev. Legendi o svetnikovi smrti je sledil samo v glavnih potezah. Osrednja téma vodnjaka oziroma spomenika je žalovanje kraljice Ivane. Dovolil si je tudi nekaj ustvarjalne svobode, kajti svetnika v vodne globine vleče hobotnica, ki je v Vltavi ne bi mogli srečati.

Rob bazena je bil tik pri tleh, tako da je gledalec dobil vtis, da stoji na bregu reke, čeprav je bil bazen lahko brez vode. V bližini vodnjaka so zasadili rušo in srebrne smreke, ki so opozarjale na povezavo secesijsko in simbolistično občutene kiparske kompozicije z naravo.

Vodnjak je bil zasebna last trgovske rodbine Majdič. Leta 1941 so dediči Ivana Nepomuka Majdiča spomenik odstranili, da ga ne bi uničili Nemci. Sredi petdesetih let preteklega stoletja je kranjska občina odkupila spomenik

od Majdičevih dedičev. Leta 1972 so ga obnovili, preuredili in mu poiskali novo lokacijo ob južnem stranskem pročelju župnijske cerkve (tu je bil zasnovan tudi lapidarij). Zaradi spremenjene postavitve kraljice Ivane na nizek betonski podstavek ob desnem robu bazena (višina 0,56 m) je izginila smiselna povezava med poduhovljeno alegorično postavo kraljice in svetnikom. Poleg tega na velikem Prešernovem trgu deluje spomenik osamljeno in optično pomanjšano. Podoba spomenika je bila okrnjena tudi z izgubo obdajajočega zelenja, v katerem je nekoč lahko harmonično izstopala belina marmorja. Podobno velja tudi za novo postavitve na vrtu gradu Khislstein.

Franc Berneker: vodnjak sv. Janeza Nepomuka v Kranju, prvotna postavitve pred Majdičevo hišo, pred drugo svetovno vojno (Fototeka Gorenjskega muzeja)

Ključne besede:

Majdič, Ivan Nepomuk; Berneker, Franc; slovenski kiparji; Kranj; spomeniki; sv. Janez Nepomuk; svetniki.

Telovadno društvo Sokol v Škofji Loki

Prvo sokolsko društvo je leta 1862 ustanovil Miroslav Tyrš (1832–1884) v Pragi na Češkem. Glavna naloga društva je bila poleg telesne vzgoje širiti in poglobljati narodno zavest. Praga je bila v tem času univerzitetno središče, kamor so odhajali tudi slovenski študenti. Ti so sokolstvo prenesli v domače kraje in že leta 1863 je bilo v Ljubljani ustanovljeno društvo Južni Sokol. Tyršev telovadni sistem je k nam vpeljal dr. Viktor Murnik (1874–1964) konec 19. stoletja in s tem slovenske sokole povezal v močno celoto.

Športni duh se je hitro širil po slovenskih deželah in zaneslo ga je tudi na loško območje. Idejo je v Škofjo Loko prinesel praški študent in pozneje notar Stevo Šink (1882–1972), pridružili pa so se mu še dr. Tone Jamar (zdravnik v Ljubljani), Joško Zihel (višji sodni uradnik v Ljubljani), Avgust Blaznik (fotograf v Škofji Loki) in Franc Dolenc (posestnik in trgovec). V prostorih čitalnice v gostilni Krona na Mestnem trgu je bilo 2. februarja 1906 ustanovljeno Telovadno društvo Sokol.

Prvi upravni odbor Sokolskega društva v Škofji Loki so sestavljali: Karel Zakrajšek (starosta), Franc Dolenc (podstarosta), Ivan Šubic (tajnik), Ivan Karlin (blagajnik), Leopold Dolinar (knjižničar), Avgust Blaznik (arhivar), Anton Tavčar (gospodar), Konrad Višner (odbornik), Valentin Benedik (odbornik) in Rihard Grundner (odbornik).

Postopoma je članstvo v loškem društvu začelo naraščati. Odbor je leta 1907 sprejel sklep, »da naj se sprejme nove člane šele tedaj, ko se prepriča odbor po dveh odbornikih, da je njih namen telovadba; če pa se izve, da zasledujejo kak drug namen, naj se jih odkloni«.

Odbor loškega Sokolskega društva je na prvi seji 30. julija 1907 sprejel sklep, da se »s telovadbo prične takoj 11. avgusta 1907 ...«. V prvem letu je telovadilo okoli 60 članov. Za pomoč pri vzgoji kadrov so zaprosili Bojana Drenika, predtelovadca Južnega Sokola, ki je za nadaljnje delo usposobil nekaj članov društva. Poleg moških članov je društvo od začetka delovanja vpisovalo tudi ženske članice ter moški in ženski »naraščaj«.

Sokoli v Škofji Loki so redno javno nastopali, prirejali akademije ter se udeleževali zletov in tekem. Leta 1908 so priredili prvi javni nastop na Mestnem trgu, kjer so izvedli proste vaje, vaje na orodju, veččine s palicami in skupinski nastop. Priljubljene so bile smučarske, nogometne in strelske panoge. Mladi naraščajniki so hodili v gore, na izlete in pohode. Za zdravje telovadcev sta skrbela dr. Jože Rant in Vladimir Guzelj, ki sta ustanovila in vodila zdravstveni odsek.

Člani Sokolskega društva Škofja Loka, Štemarski vrt, Škofja Loka, 1910 (Loški muzej Škofja Loka)

Loški sokoli so prvo telovadnico dobili leta 1907, ko je Ivan Karlin prepustil društvu svojo lopo na Studencu ob Sori. Sočasno so telovadili pod kozolcem in na vrtu Franca Dolenca v Stari Loki. Pozneje pa jim je Dolenc prepustil prostore na Štemarjih, kjer so telovadili do zgraditve Sokolskega doma. Skrbeli so tudi za telovadno opremo, ki so jo naročali pri češkem podjetju I. Vindyš.

V skrbi za celosten razvoj svojih članov je loško društvo ustanovilo kulturno-prosvetni odsek, katerega člani so pripravljali različna tematska predavanja in skrbeli za knjižnico. Znotraj odseka je delovalo gledališče, ki je razmah doživelo s pridobitvijo lastnega odra v Sokolskem domu. Na nastopih so sokole spremljali trobentači (od 1907) in orkester (od 1919). Delovala sta tudi pevski zbor (od 1922) in tamburaški zbor (od 1925).

Sokolsko društvo je na Loškem pod svojim okriljem združevalo različne poklice in stanove. Najzaslužnejši za ustanovitev in

delovanje društva so postali častni člani, velik ugled pa so imeli tudi »staroste«, učitelji in telovadci. V loškem Sokolskem društvu je delovalo tudi nekaj umetnikov (slikarji Gvidon Birolla, ki je izdelal osnutek za prapor loškega društva, Janko Potočnik, Mirko Šubic, Ivan Grohar, kipar Ivan Jurkovič, skladatelj in zborovodja Oskar Dev in glasbenik Josip Roš) in družin, katerih starši in otroci so bili člani društva (Ankele, Balderman, Grundner, Kavčič, Potočnik, Mlejnik).

Po okupaciji leta 1941 so oblasti razpustile sokolske organizacije. Del sokolov se je vključil v odporniško gibanje v okviru Osvobodilne fronte, del pa se je organiziral v okviru meščanskega tabora. Julija 1945 je bil na sokolski skupščini sprejet sklep o vključitvi sokolskih organizacij v novo telesnovzgojno organizacijo Partizan.

Ključne besede:

Škofja Loka;
telovadna društva;
sokoli; sokolska
društva.

Slovenski smučarski muzej

Slovenski smučarski muzej v sodobno zasnovani muzejski postavitvi nudi zaokrožen pregled smučanja na Slovenskem in v svetu od prazgodovine do danes. Idejo o uresničitvi postavitve smučarske zbirke v Sloveniji je že leta 1991 dala rodbina Guček. Aleš Guček, pisec številnih knjig o smučanju, nekdanji član reprezentance alpskega smučanja, učitelj smučanja in demonstrator smučarskih tehnik je skupaj z ženo Vlasto in očetom Svetozarjem Gučkom, mednarodnim sodnikom za smučarske skoke, izjemnim turnim smučarjem, ki je velik del življenja posvetil Organizacijskemu odboru Planica, začel zbirati predmete in arhivsko gradivo, povezano z domačo in s svetovno zgodovino smučanja. Prva slovenska smučarska zbirka je bila javnosti postavljena na ogled leta 1994 v Hotelu Špik v Gozdu - Martuljku; leta 2007 je zbirko prevzel Tržič. Aprila 2008 smo v Tržiškem muzeju v okviru zelo omejenih finančnih in prostorskih možnosti postavili občasno smučarsko razstavo v sobi s 40 kvadratnimi metri, za tem pa zbirko prenesli v podstrešne depoje Tržiškega muzeja.

V letu 2013 smo začeli načrtovati novo, sodobno in stalno razstavo o slovenski in svetovni smučarski tradiciji. K snovanju smo povabili Aleša Gučka, da je pomagal opraviti izbor predmetov in opise zgodovine slovenskega smučanja ter predstavitev svetovne zgodovine smučanja, in Janeza Kavarja, slovenskega častnika, obrambnega, vojaškega, letalskega in pomorskega atašeja ter izjemnega poznavalca zgodovine smučanja, ki je pomagal pripraviti vsebine o zgodovini smučanja v Tržiču. V aprilu 2014 smo v prostorih Tržiškega muzeja na dobrih 120 kvadratnih metrih odprli Slovenski smučarski muzej, ki v prvem prostoru razkriva zgodovinske drobce smučanja od prazgodovine in začetke smučanja v svetu in na Slovenskem.

V kronološko in tematsko zasnovani postavitvi smuči v devetih sklopih se obiskovalec seznanja s tehnološkim razvojem smuči, smučarske opreme in smučarskih tehnik. Posebnost so originalne bloške smuči iz prve polovice 20. stoletja. Tehnične zanimivosti razkrivata najstarejša norveška smučka s cevno stremenico iz leta 1888 in smučka s posebno vezjo, ki jo je patentiral Avstrijec Mathias Zdarsky, oče alpskega smučanja. Način izdelave lesenih smuči je razviden pri predstavitvi delavnice smuči iz tridesetih let 20. stoletja, ki skupaj s pečjo za sušenje in krivljenje predstavlja združitev mizarske in kolarske obrti. Bogato tradicijo izdelovanja smuči na Slovenskem so poleg številnih doma narejenih smuči zaznamovale znamke Elan, B. Kolb & Predalič, Lukanc in Debeljak. O tekmovalnem smučanju pripoveduje sklop tekmovalnih smuči in smučarske opreme slovenskih in tujih alpskih šampionov, kjer lahko občudujemo smuči Bojana Križaja,

Pogled na del zbirke Slovenskega smučarskega muzeja (foto Milan Malovrh, arhiv Tržiškega muzeja)

Andreja Jermana, Hermanna Maierja in številnih drugih izjemnih tekmovalcev.

V drugem prostoru je del razstave posvečen zgodovini tržiškega smučanja, s posebnim poudarkom na začetkih tekmovalnega smučanja v Tržiču, ki segajo v leto 1927. V dveh zlatih obdobjih tržiškega smučanja se predstavljajo fenomeni tržiške in slovenske smučarske zgodovine. Začetki prve zlate dobe se odkrivajo s Tržičanom Frenkom Čarmanom, ko je leta 1933 na tekmi pod Jalovcem zaslovel z naslovom prvega jugoslovanskega prvaka v slalomu. V to obdobje sodijo tudi Tržičan Janko Štefe, udeleženec edinih partizanskih smučarskih tekem na svetu, ki so bile na okupiranem ozemlju v Sloveniji, in sicer v Cerknem 21. in 22. januarja 1945, Matevž Lukanc, zmagovalec na prvem povojnem državnem prvenstvu v alpskih disciplinah leta 1946 pod Uršljo goro, Ludvik Dornig, Janko in Jože Krmelj, Slavko Lukanc in Tine Mulej. Posebnost predstavlja tudi prvo alpsko smučanje slepega na svetu, ki je bilo leta 1950 na Gorjušah.

Druga zlata doba se začne z letom 1966 in sovпада z razvojem tržiške Alpske smučarske šole, iz katere izhajata izjemno uspešna alpska smučarja Bojan Križaj in Andrej Jerman. Razvoj tržiške smučarije sta v vseh obdobjih pospeševala planinska objekta na Kofcah in Zelenici; tako je prvo smučarsko kočo do zime leta 1929 postavila skupina tržiških smučarjev, imenovanih zeleničarji. K izjemni obiskanosti Planinsko-smučarskega raja na Zelenici pa je pripomogla tudi izgradnja žičnice v letih 1965–1966.

Poleg izjemnih uspehov slovenskih alpskih šampionov, v muzeju predstavljenih v atraktivnem »slalomu slavni«, so prikazani tudi uspehi Jožeta Šlibarja, svetovnega rekorderja v poletih, ki je leta 1961 v Oberstdorfu skočil dotlej nedosegljivih 141 metrov, in deskarja na snegu Žana Koširja, ki je s kar dvema olimpijskima odličjema iz Sočija 2014 dodal krono zlatim obdobjem tržiške smučarije. Mesto Tržič v Slovenskem smučarskem muzeju zavzema mesto smučarjev, saj je do leta 2014 na zimskih olimpijskih igrah nastopilo kar 38 Tržičanov.

Ključne besede:

Tržiški muzej;
Slovenski smučarski muzej; Tržič; razstave; muzejske zbirke; smučarska tradicija; zgodovina slovenskega smučanja.

Socialni vidik industrializacije Kranja pred drugo svetovno vojno

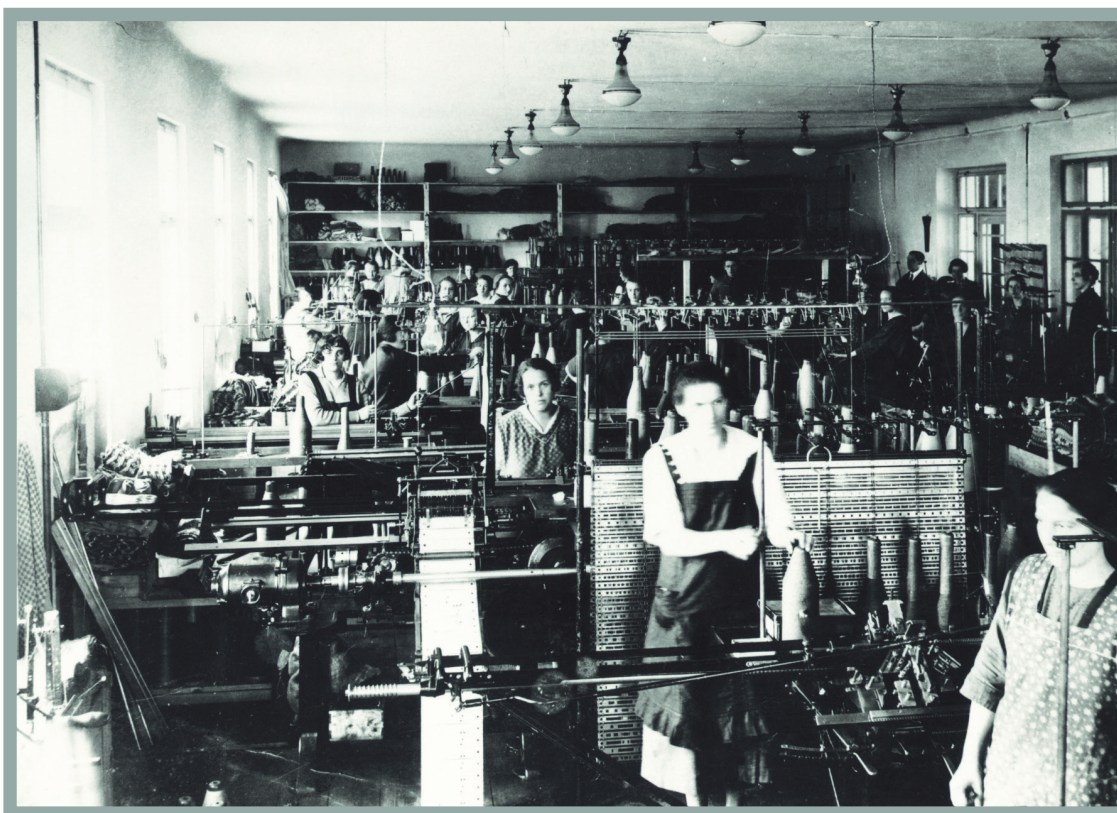

Mesto Kranj je v obdobju med obema svetovnjima vojnama doživelo velik razmah industrije. Gospodarske razmere v novi državi so bile spodbudne za ustanavljanje podjetij, kar so izkoristili tuji industrialci in domači podjetniki. V kratkem času so v mestu začele delovati številne nove tekstilne tovarne. Sprva so zaposlovali predvsem delavce iz širše okolice, sčasoma so v mesto prihajali iskat delo tudi iz bolj oddaljenih krajev, saj je Kranj postal pomembno industrijsko središče.

Gospodarski uspeh je mestu in njegovi podeželski okolici prinesel velike socialne spremembe. Vse številčnejši industrijski delavci so predstavljali povsem novo skupino mestnega prebivalstva. V kranjskih tovarnah je bilo pred drugo svetovno vojno zaposlenih okoli 4500 delavcev, kar je bila dobra desetina vseh zaposlenih v industriji na tedanjem ozemlju Slovenije. Skoraj dve tretjini jih je delalo v tekstilnih tovarnah. Med zaposlenimi je bila polovica žensk.

Za nekdanje kmečke delavce je zaposlitev v tovarni pomenila priložnost za boljši zaslužek. Na kmetijah ni bilo dovolj dela za vse, tovarne pa so iskale vedno nove delavce in mladi so se hitro priučili dela za tovarniškimi stroji. Na splošno je veljalo, da so bili delavci v tekstilni industriji med bolje plačanimi. Vendar je bila večina zaposlenih v kranjskih tovarnah nekvalificiranih in priučenih, zato so dobivali

Delavki za stroji v tovarni Intex pred drugo svetovno vojno (Fototeka Gorenjskega muzeja)

V obratu tovarne pletenin IKA Antona Adamiča, trideseta leta 20. stoletja (Fototeka Gorenjskega muzeja)

nizke mezde. Ženske so plačevali slabše kot moške. Leta 1935 je dobra polovica kranjskih tekstilcev z zaslužkom zmogla pokrivati osnovne življenjske stroške, četrtnina jih je živila v revščini. Večinoma so živeli v domačih vaseh, saj je v mestu primanjkovalo primernih stanovanj in so vsak dan peš in s kolesi prihajali na delo v mesto. Z zaslužkom so ravnali zelo preudarno in si z velikim odrekanjem zgradili lastne domove. V bližnjih vaseh so nastajali povsem novi delavski predeli.

V tovarnah so delali v težkih razmerah, zdravstvena oskrba in socialno varstvo sta bila minimalna. Hitro so lahko ostali brez dohodka in so se znašli v socialni stiski. Kljub temu da velika gospodarska kriza tekstilne industrije ni tako močno prizadela, so se tudi v Kranju socialne razmere slabšale. V tovarnah so zmanjševali število zaposlenih, skrajševali

delovni čas, zniževali plače in odpuščali. Vse pogostejši so bili glasovi o težkem življenju nekaterih delavcev, zapise o njihovem nezadovoljstvu in izkoriščanju je bilo zaslediti tudi v uradnih poročilih. Na nove socialne probleme, ki jih je prinesla industrializacija in so se še izraziteje začeli kazati v letih velike gospodarske krize, mesto ni bilo pripravljeno. Tako mestna oblast kot lastniki podjetij so njihovo reševanje dolgo puščali ob strani. Med meščani in pri občinskih oblasteh se je pojavila bojazen, da bodo čez leta morali skrbeti za obnemogle delavce, ki ne bodo imeli dovolj sredstev za preživljanje. Kljub opozorilom, da se občina ne sme izogibati novim obveznostim na socialnem področju, se je v praksi reševanje konkretnih socialnih problemov prelagalo na dobrodelne in stanovske organizacije. Delavci, ki so se znašli v socialni stiski, so bili tako večinoma prepuščeni sami sebi.

Ključne besede:

Kranj; pred drugo svetovno vojno; industrializacija; gospodarstvo; tovarne; socialni problemi.

Ljubo Sirc — poštenje, pogum, nenasilje, optimizem, domoljubje, odličnost

V življenjepisu, pisanem po šestih letih zapora, je Ljubo Sirc poudaril: »Nasprotno pa svojega mišljenja nisem nikoli skrival, ker bi se moral v tem primeru pretvarjati.« V spominih (2010) je poudaril, kako je »po obsodbi nekega večera ležal v celici št. 136 na ljubljanski sodnici in mi je nenadoma postalo jasno, da je edina rešitev, da so ljudje dobri in strpni drug do drugega. Skoraj preseneča me, ko opažam, koliko ljudi iz najbolj različnega okolja se je pod komunizmom dokopalo do tega prepričanja«. K poštenosti in nenasilju dodajmo še humor – Sirc je napisal uvod k *Veselemu diktatorju* Žarka Petana in prevedel njegove aforizme. Čuti se Slovenca: »Jaz zelo veliko berem o Sloveniji, razmišljam o Sloveniji.«; »Jaz se čutim del te dežele.« Krivice, ki jih je pretrpel, pa so ga gnale h kritiki komunistične ter posebej titoistične družbe in ekonomije.

Sirc je bil rojen leta 1920 v zanimivi družini, njegov rod seže tudi do Janeza Bleiweisa. Sina edinca pomembnega tovarnarja podjetniška kariera ni prav nič zanimala. Študiju se je lahko

posvetil, ker je bil zaradi zdravljenja tuberkuloze več kot dve leti v sanatorijih v Avstriji in Švici.

Zanimal pa se je za politiko, med drugo svetovno vojno stopil v uporniško organizacijo Stara pravda, prebegnil v Švico, da bi poročal kraljevi vladi o zmedi v Sloveniji. Pri prehodu meje v Švico si je zlomil nogo in spet se je lahko posvetil študiju. Tam je prebral tudi knjigo Wilhelma Röpkeja *Die Lehre von der Wirtschaft*, ki je močno vplivala nanj.

V Jugoslavijo se je vrnil kot partizan. Pod absurdnimi obtožbami, da naj bi snoval zaroto proti režimu in vohunil za Britance, je bil v Nagodetovem procesu obsojen na smrt, pomiloščen na 20 let in slednjič leta 1954 po sedmih letih in pol zapora izpuščen. V zaporu je prebiral režimsko časopisje in ugotovil, »da komunistično gospodarstvo ne bo nikdar pravilno delovalo«, lotil se je tudi Marxa in Engelsa in »tudi tu je bila vsaka stran zame naznanilo, povečanje gotovosti, da se naši mučilci motijo«.

Leta 1955 je pobegnil v tujino, doktoriral v Švici in nato predaval predvsem v Glasgowu. Od leta 1988 je imel stike z vzhodnoevropsko opozicijo, predvsem pomembno pa je njegovo sodelovanje z ruskim premierjem Jegorjem Gaidarjem pri ruski tranziciji.

Jugoslovanska politična policija ga je zasledovala v akciji Utopist, ki je bila ukinjena 4. maja 1990. Njegov dosje št. 9195 ima po popisu 643 strani. O njem so poročali mnogi agenti. Pogled režima na Sirca strne ocena iz povzetka, napisanega novembra 1990: »V svoji publicistični propagandni dejavnosti je skrajno sovražen do SFRJ; v začetku je pisal o vzrokih emigriranja, o bivanju v zaporu ipd., kasneje pa je njegova osrednja tematika jug. gospodarstvo oz. sistem samoupravljanja.« Še ko je želel objaviti prispevek v *Novi reviji*, so ga prepovedali.

Sirc je že v zaporu z branjem jugoslovanskih komunističnih časopisov ugotovil, da komunistična ekonomija ne more biti uspešna. S to metodo je napisal nepreseženo kritiko samoupravne ekonomije v Jugoslaviji (1979).

V angleščini in nato v dveh slovenskih izdajah je objavil svoje spomine, v katerih je obsodil zločinski stalinstični Nagodetov proces in povzel svoje življenjske izkušnje. Večkrat se je javno opredelil proti vodilnim komunistom, omenimo naj predvsem njegov protest proti predlogu, da bi jugoslovanski diktator Josip Broz dobil Nobelovo nagrado za mir (1973).

Leta 1992 so ga liberalni demokrati zlorabili kot kandidata za predsednika Republike Slovenije. Dobil je le 1,5 odstotka glasov.

Še vedno pa je javno opozarjal na tranzicijske zadrege. V brošuri *Resnična borba za svobodo (Množično ubijanje – čast ali sramota za Slovence?)* je leta 1995 objavil poziv članom partije, naj se zares odpovedo komunizmu in partizanom, naj pokažejo svojo neodvisnost. Opozarjal je na pomanjkljivosti slovenske tranzicije (*Iščemo podjetnike – zgodba o premajhnem uspehu v Sloveniji, 1996*).

Za njegova prizadevanja za demokratizacijo komunističnega Vzhoda mu je 5. junija 2001 kraljica Elizabeta II. podelila visoko odlikovanje red britanskega imperija in naziv komandant britanskega imperija – CBE. Leta 2003 je sprejel imenovanje za častnega občana mesta Kranj, zavrnil pa je zlati znak svobode, s katerim ga je hotel odlikovati Janez Drnovšek.

Njegovo vračanje domov se nadaljuje. Leta 2010 so v slovenščini izšli njegovi izbrani ekonomski spisi. Še pri 95 letih je nastopil v oddaji *Pričevalci* Jožeta Možine.

Ljubo Sirc s soprogo Sue, hčerko Nadjo in sestrično Darjo Okorn po podelitvi reda britanskega imperija in naziva komandant britanskega imperija 5. junija 2001 (arhiv Darje Okorn)

Ključne besede:

Sirc, Ljubo; politika; gospodarstvo; Jugoslavija; Nagodetov proces; komunizem; tranzicija.

Bibliografija Majde Žontar

1960

Uprava in sodstvo Ljubljane v primerjavi z ostalimi mesti od 17. stoletja dalje do francoske dobe; mentor prof. dr. Bogo Grafenauer (diplomsko delo).¹

1965

Razstava *Razvoj kranjske komune in 20. obletnica osvoboditve*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju z Ano Benedetič).

1966

Stari Kranj: zanimiva razstava v mestni hiši. V: *Glas*, 21. december 1966, leto 19, št. 96, str. 4.

Francozi na Gorenjskem = Les Français en Haute Carniole. Kranj; La Ciotat: Gorenjski muzej, 1966 (zgebanka). Razstava *Stari Kranj*, Mestna hiša, Kranj.

Razstava *Francozi na Gorenjskem*, Mestna hiša, Kranj (gostovanje v La Ciotatu, 1967).

Razstava *Gorenjski gradovi v Valvasorjevi grafiki*, Prešernova hiša, Kranj.

1967

Terenske raziskave gradov na Gorenjskem. V: *Varstvo spomenikov*, 1967, letnik 12, str. 23–26.

Gradovi na območju Kranja. V: *Snovanja*, 7. oktober 1967, leto 1, št. 5, str. 36–37.

Gradovi na Gorenjskem. V: *Glas*, 23. december 1967, leto 20, št. 97, str. 7.

Oživele kronike: scenarij za področje splošne zgodovine mesta Kranja od konca 12. stoletja do prve polovice 19. stoletja.

Razstava *Gorenjski gradovi*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju z Mirino Zupančič; gostovanje v Kamniku, Škofji Loki in Bitoli).

1968

Razstava o gradovih na Gorenjskem. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1968, letnik 16, št. 2, str. 124–125.

Razstava *Tito na Gorenjskem*, Mestna hiša, Kranj (gostovanje v Radovljici).

1969

Gradovi na kamniško-domžalskem območju: topografska študija. V: *Kamniški zbornik*, 1969, letnik 12, str. 53–90 (v sodelovanju z Mirino Zupančič).

Razstava *50 let Komunistične partije Jugoslavije, Zveze komunistične mladine in revolucionarnih sindikatov*, Mestna hiša,

¹ Vir: Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani (ZAMU) I – 124, diplomski izpiti Filozofske fakultete.

Kranj (v sodelovanju s Francem Benedikom; gostovanje na Jesenicah, v Radovljici, Tržiču, Kamniku in Škofji Loki).

Razstava *Varnostno obveščevalna služba na Gorenjskem*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju s Francem Benedikom; gostovanje na Jesenicah, v Radovljici in Škofji Loki).

1970

Pota čez Ljubelj, Podkoren in Jezerski vrh do srede 18. stoletja. V: *Snovanja*, 2. september 1970, leto 4, št. 4, str. 10–11.

Gradovi na območju Kranja. V: *Kranjski zbornik*, 1970, str. 191–198.

1971

Turški tabori na Gorenjskem: ob razstavi v Gorenjskem muzeju. V: *Snovanja*, 17. marec 1971, leto 5, št. 1, str. 3–6.

Renesančni gradovi na Gorenjskem. V: *Snovanja*, 3. november 1971, leto 5, št. 5, str. 52–54.

Turški tabori na Gorenjskem: razstava v Mestni hiši v Kranju. V: *Argo: časopis slovenskih muzejev*, 1971, letnik 10, št. 3, str. 241–242 (v sodelovanju z Mirino Zupančič).

Turški tabori na Gorenjskem: Galerija v Mestni hiši, 5. februar–9. marec 1971. Kranj: Gorenjski muzej, 1971 (v sodelovanju z Mirino Zupančič; zgibanka).

Razstava *Kranjska gimnazija 1810–1971: ob 70-letnici prve mature na kranjski gimnaziji*, Prešernova hiša, Kranj.

1972

Baročni gradovi na Gorenjskem. V: *Snovanja*, 7. oktober 1972, leto 6, št. 4, str. 43–44.

1973

Kmečki punti na Slovenskem – Zgodovinska in arhivska razstava Narodnega muzeja in Arhiva Slovenije V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1973, letnik 21, št. 2, str. 133–135.

Razstava *Turški tabori na Gorenjskem*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju z Mirino Zupančič; gostovanje v Domžalah, Kamniku, Škofji Loki, Tržiču in Radovljici).

Razstava *Kmečki upori na Gorenjskem*, Mestna hiša, Kranj (gostovanje v Domžalah, Radovljici, Kamniku in Tržiču).

1974

Razstava *Mlini na Gorenjskem*, Mestna hiša, Kranj (gostovanje v Kamniku, Domžalah, Škofji Loki in Tržiču).

Mlini na Gorenjskem: razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1974. Kranj: Gorenjski muzej, 1974 (v sodelovanju z Albertom Struno; razstavni katalog).

Ob razstavi Mlini na Gorenjskem. V: *Snovanja*, 3. julij 1974, leto 8, št. 3, str. 34–36.

1975

Pota in promet čez Ljubelj, Koren in Jezerski vrh. V: *Kranjski zbornik*, 1975, str. 177–184.

Razstava Mlini na Gorenjskem. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1975, letnik 23, št. 1, str. 50–52.

Gorenjska industrija 1945–1975: razstava Gorenjskega muzeja. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1975, letnik 23, št. 3, str. 187–189.

Razstava Stavkovno gibanje na Gorenjskem leta 1935. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1975, letnik 23, št. 3, str. 186–187.

1976

Razstava *Stavka tekstilnih delavcev v Sloveniji leta 1936*, Tavčarjeva 43, Kranj (v sodelovanju z Nado Holynski in s Francem Benedikom; gostovanje v Celju).

Razstava *Stavke slovenskih gradbenih delavcev leta 1936*, Avla Skupščine občine Kranj (v sodelovanju z Nado Holynski in s Francem Benedikom; gostovanje v Celju).

Stavke slovenskih gradbenih delavcev 1936. Kranj: Gorenjski muzej, 1976 (v sodelovanju s Francem Benedikom in z Nado Holynski; razstavni katalog).

Razstava Velika tekstilna stavka v Sloveniji leta 1936. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1976, letnik 24, št. 2, str. 117–120.

Razstava *Gimnazija v Kranju 1810–1976*, Prešernova hiša, Kranj.

Razstava Kranjska gimnazija od 1810 do 1976. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1976, letnik 24, št. 3, str. 190–191.

1977

Zgodovinska podoba Kranja. V: *Kranj*. Ljubljana,

1977, str. 6–9 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 19).

Plačilna sredstva med NOB. V: *Glas*, 4. november 1977, leto 30, št. 84, str. 8 (v sodelovanju z Mileno Osijek).

Razstava *Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne*, Mestna hiša, Kranj (gostovanje v Kamniku, Domžalah, Škofji Loki, Radovljici, Bohinjski Bistrici in na Bledu).

Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne: razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1977. Kranj: Gorenjski muzej, 1977 (razstavni katalog).

1978

Pregled razvoja poštnega prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne. V: *Snovanja*, 7. februar 1978, leto 12, št. 1, str. 8–10; 10. marec 1978, leto 12, št. 2, str. 26–27.

Razstava *Bela skozi čas*, Kulturni dom, Zgornja Bela (v sodelovanju s Francem Benedikom, z Bebo Jenčič, Anko Novak in Nado Holynski).

Bela skozi čas. V: *Snovanja*, 7. februar 1978, leto 12, št. 1, str. 8–10.

Razvoj poštnega prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1978, letnik 26, št. 1, str. 49–51.

Razvoj poštnega prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne. V: *Glas*, 10. januar 1978, leto 31, št. 2, str. 5.

Komentar za TV-kulturni koledar o razvoju poštne prometa; 11. januar 1978.

Razstava *Naš srednjeveški denar*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju z Albinom Pogačnikom).

1979

Razvoj poštne prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne. V: *PTT arhiv, 1978–1979*, letnik 21, str. 69–123.

Poštni, brzjavni in telefonski promet, uradi in uslužbenci v času med obema vojnama. V: *PTT arhiv, 1978–1979*, letnik 21, str. 125–147.

Patenti Marije Terezije o poštni službi (1748–1772). V: *PTT arhiv, 1978–1979*, letnik 21, str. 309–315.

Razstava: Spominske, nagradne in jubilejne medalje. V: *Glas*, 26. oktober 1979, leto 32, št. 85, str. 5.

Gradovi na domžalskem in moravškem območju. Maribor: Obzorja, 1979 (v sodelovanju z Mirino Zupančič; Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 95).

Razstava *Spominske, nagradne in jubilejne medalje*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju z Albinom Pogačnikom).

Razstava *Mengeš skozi čas*, Osnovna šola Mengeš (v sodelovanju z Bebo Jenčič).

1980

Razstava *Začetki gledališča v Kranju*, Mestna hiša, Kranj.

Začetki gledališča v Kranju: Mala galerija Mestne hiše, 6. februar 1980. Kranj: Gorenjski muzej: Prešernovo gledališče, 1980 (zgibanka).

Razstava *Začetki gledališča v Kranju*. V: *Glas*, 5. februar 1980, leto 33, št. 9, str. 5.

Sokolska društva na Gorenjskem do prve svetovne vojne. V: *Telesna kultura: revija za teoretična in praktična vprašanja telesne vzgoje, športa in rekreacije*, 1980, leto 28, št. 4, str. 19–23.

Kulturni razvoj Kranja in okolice od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne. V: *Kranjski zbornik*, 1980, str. 163–181.

Razvoj kulturnih društev na Gorenjskem 1860 do 1914. V: *Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914: razstava Gorenjskega muzeja Kranj 1980*. Kranj: Gorenjski muzej, 1980, str. 15–70.

Kulturna društva na Gorenjskem. V: *Glas*, 26. december 1980, leto 33, št. 99, str. 5.

Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914: razstava Gorenjskega muzeja Kranj 1980. Kranj: Gorenjski muzej, 1980 (v sodelovanju z Vasilijem Melikom; razstavniki katalog).

Razstava *Titova srečanja z Gorenjsko*, Avla Skupščine občine Kranj (v sodelovanju z Nado Holynski in s Francem Benedikom).

Titova srečanja z Gorenjsko. Kranj: Gorenjski muzej, 1980 (v sodelovanju s Francem Drolcem,

z Vido Omejc in Milko Rogelj; razstavni katalog).

Razstava *Rastlinski, živalski in arhitekturni motivi na antičnih novcih*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju z Albinom Pogačnikom).

1981

Pogled v preteklost. V: *TV-15*, 27. avgust 1981, letnik 19, str. 9.

Razstava *Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914*, Mestna hiša, Kranj (gostovanje v Škofji Loki).

Razstava *Kulturna društva na Kamniškem in Domžalskem v letih 1860 do 1914*, Kamnik, Domžale.

Razstava kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1981, letnik 29, št. 1, str. 64–66.

Razstava o kulturnih društvih. V: *Kamniški občan*, 26. oktober 1981, letnik 20, št. 18, str. 5.

Kulturna društva na Kamniškem in Domžalskem: 1860–1914: Kamnik, Razstavišče Veronika, 9. 10.–18. 10., Domžale, Kulturni center, 19. 10.–25. 10. Kamnik: Kulturni center, muzej; Domžale: Kulturna skupnost; v Kranju: Gorenjski muzej, 1981 (zgibanka).

Razstava *Skice in risbe Božidarja Jakca za jugoslovanske poštne znamke*, Prešernova hiša, Kranj (v sodelovanju z Božidarjem Jakcem in s PTT muzejem iz Beograda).

Razstava *Bizantinski denar*, Mestna hiša, Kranj, 1981 (v sodelovanju z Numizmatičnim društvom Slovenije in Ljubljansko banko).

1982

Razstava *Začetki organiziranega planinstva na Gorenjskem*, Mestna hiša, Kranj (gostovanje na Jesenicah).

Začetki organiziranega planinstva na Gorenjskem: razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1982. Kranj: Gorenjski muzej, 1982 (razstavni katalog).

Začetki gorenjskega planinstva. V: *Glas*, 24. september 1982, leto 35, št. 73, str. 5.

Razstava *Lira: 1882–1982*, Kulturni center Kamnik (v sodelovanju z Albertom Čebuljem).

Lira: 1882–1982: razstava, Kulturni center Kamnik, razstavišče Veronika, 1982. Kamnik: Kulturni center, 1982 (v sodelovanju z Vladom Čebuljem in s Samom Vremšakom; razstavni katalog).

1983

Razstava *Delavska kulturna društva na Gorenjskem do leta 1941*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju z Jožetom Dežmanom; gostovanje na Jesenicah in v Kamniku).

Delavska kulturna društva na Gorenjskem do leta 1941: razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1983. Kranj: Gorenjski muzej, 1983 (v sodelovanju z Jožetom Dežmanom; razstavni katalog).

Delavska kulturna društva na Gorenjskem do druge svetovne vojne. V: *Glas*, 22. november 1983, leto 36, št. 89, str. 5.

1984

Razstava Delavska kulturna društva na Gorenjskem do leta 1941. V: *Kamniški občan*, 30. januar 1984, leto 24, št. 2, str. 6.

Razstava Delavska kulturna društva na Gorenjskem do leta 1941. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1984, letnik 32, št. 1, str. 67–69.

Razstava *Triglavska muzejska zbirka*, Triglavski planinski muzej, Mojstrana.

1985

Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne. V: *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, (ur. Tone Konobelj), 1985, letnik 5, str. 91–122.

Delovanje kulturnih društev v Kamniku od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne. V: *Kamnik: 1229–1979: zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. Kamnik: Kulturna skupnost; Ljubljana: Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 1985, str. 75–88.

Delavska kulturna društva v Kranju med obema vojnama. V: *Kranjski zbornik*, 1985, str. 137–149.

Razstava *Gorenjska mesta v stari fotografiji*, Mestna hiša, Kranj, 1985 (v sodelovanju s Ceneto Avguštinom).

Gorenjska mesta v stari fotografiji. Kranj: Gorenjski muzej, 1985 (v sodelovanju s Ceneto Avguštinom; razstavni katalog).

Razstava *Razvoj športa v Kranju in okolici v obdobju med obema vojnama*, Mestna hiša, Kranj, 1985.

Razstava *Habsburški denar za Kranjsko, Koroško, Štajersko, Trst in Goriško*, Mestna hiša, Kranj, 1985.

1986

Gorenjski kraji in ljudje. 2, Pred prvo svetovno vojno: razglednice in fotografije. Kranj: Gorenjski muzej, 1986 (v sodelovanju s Ceneto Avguštinom in z Anko Novak; razstavni katalog).

Razstava *Božanstva in posebljenja na antičnem denarju*, Mestna hiša, Kranj.

1987

Razstava *Gorenjski kraji in ljudje II – Pred prvo svetovno vojno*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju s Ceneto Avguštinom in z Anko Novak).

Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja. V: *Bohinjski zbornik* (ur. Jože Dežman), 1987, str. 61–67.

Gorenjski kraji in ljudje. 3, Med obema vojnama: razglednice in fotografije. Kranj: Gorenjski muzej, 1987 (v sodelovanju s Ceneto Avguštinom in z Anko Novak; razstavni katalog).

Koledar Razvoj poštne prometa na Slovenskem do prve svetovne vojne. Ljubljana: Borec, 1987.

Razstava *Od rudnine do denarja*, Mestna hiša, Kranj.

Razstava *Kovani denar evropskih držav od 16. do 19. stoletja in Spominski denar ob olimpijadah*, Mestna hiša, Kranj.

1988

Razstava *Gorenjski kraji in ljudje III – Med obema vojnama*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju s Cenetom Avguštinom in z Anko Novak).

1989

Poštni promet čez Gorenjsko na Koroško do začetka 19. stoletja = Postal Service between Upper Carniola and Carinthia at the Beginning of the 19th Century. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1989, letnik 37, št. 3, str. 172–177.

Gorenjska. V: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, zv. 3: Eg-Hab, str. 268–271 (v sodelovanju z Ivanom Gamsom, s Stankom Buserjem in z Milanom Sagadinom).

Razstava *Gradovi na območju Kranja*, Mestna hiša, Kranj.

Razstava gradov na območju Kranja. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1989, letnik 37, št. 3, str. 315–316.

Razstava *Ob 300-letnici Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske*, Mestna hiša, Kranj.

Razstava *Gradovi na območju Kranja*. V: *Argo:*

časopis slovenskih muzejev, 1989, letnik 28, str. 56–57.

Razstava *Iz zgodovine osnovne šole v Kropi*. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1989, letnik 37, št. 3, str. 316–317.

1990

Obdobje fevdalizma na šenčurskem območju. V: *Kranjski zbornik*, 1990, str. 174–183.

Razstava *Gorenjski kraji in ljudje V – Kranj, kakršnega ni več*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju s Cenetom Avguštinom in z Nado Holynski).

Kranj, kakršnega ni več: slike, razglednice in fotografije. Kranj: Gorenjski muzej, 1990 (v sodelovanju s Cenetom Avguštinom in z Nado Holynski; razstavni katalog).

Razstava *Kranj, kakršnega ni več*. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1990, letnik 38, št. 3, str. 164–166.

Razstava *800 let denarstva na Slovenskem*, Mestna hiša, Kranj.

Kranjski zbornik 1990. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1990, letnik 38, št. 3, str. 176–179.

Kranjski zbornik. V: *Gorenjski glas*, 27. julij 1990, letnik 43, št. 58, str. 5.

Prispevek k starejši zgodovini pošte v Škofji Loki. V: *Loški razgledi*, 1990, letnik 37, str. 27–32.

Kamnik. V: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana:

Mladinska knjiga, 1990, zv. 4: Hac-Kare, str. 377–379 (v sodelovanju z Miroslavom Stiplovškom).

1991

Kulturna in telovadna društva na območju Domžal do prve svetovne vojne. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1991, letnik 39, št. 3, str. 60–70.

Prosvetno društvo Kranj. V: *Pod zvonom sv. Kancijana*. Kranj: Župnijski urad, 1991, str. 88–98.

Razstava *Ob 500-letnici dograditve župnijske cerkve v Kranju*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju s Cenetom Avguštinom, z Damirjem Globočnikom in Bebo Jenčič).

Kranj. V: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, zv. 5: Kari-Krei, str. 381–387 (v sodelovanju s Cenetom Avguštinom, z Mirkom Pakom in Milanom Sagadinom).

Turistični vodnik po Kranju in okolici. Kranj: Skupščina občine, 1991 (v sodelovanju s Cenetom Avguštinom, z Andrejem Valičem, s Francijem Dovčem, z Olgo Zupan, Milanom Sagadinom, Nado Holynski, Alešem Hafnerjem in s Francem Benedikom).

1992

Delovanje kulturnih in telovadnih društev ter planinskega društva v Radovljici in na njenem območju do prve svetovne vojne. V: *Radovljiški zbornik*, (ur. Jože Dežman), 1992, str. 107–123.

Križe. V: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana:

Mladinska knjiga, 1992, zv. 6: Krek-Marij, str. 21 (v sodelovanju z Ivanom Križnarjem).

Gorenjska industrija od manufaktur do danes: tovarne in njihovi izdelki. Kranj: Gorenjski muzej, 1992 (v sodelovanju z Nado Holynski; razstavni katalog).

Tourist guide of Kranj and its environs. Kranj: Communal assembly, 1992 (v sodelovanju s Cenetom Avguštinom, z Andrejem Valičem in s Francijem Dovčem).

Führer durch Kranj und Umgebung. Kranj: Stadtgemeinde, 1992 (v sodelovanju s Cenetom Avguštinom, z Andrejem Valičem in s Francijem Dovčem).

1993

Štirideset let Gorenjskega muzeja. V: *40 let Gorenjskega muzeja: 1953–1993*. Kranj: Gorenjski muzej, 1993, str. 11–23.

Razstavna dejavnost oddelka za starejšo zgodovino. V: *40 let Gorenjskega muzeja: 1953–1993*. Kranj: Gorenjski muzej, 1993, str. 36–43.

40 let Gorenjskega muzeja: 1953–1993. Kranj: Gorenjski muzej, 1993 (članica uredniškega odbora).

1994

Slovenska kulturna dejavnost na Gorenjskem do prve svetovne vojne. V: *Gorenjska: leta 1994*, 1994, leto 1, str. 169–174.

1995

Sokoli in Orli v Kranju in okolici med obema

svetovni vojna. V: *Kranjski zbornik*, 1995, str. 135–148.

Cesta in poštni promet čez Jesenice in Koren na Koroško v času do prve svetovne vojne. V: *Jeseniški zbornik*, (ur. Tone Konobelj), 1995, letnik 5, str. 31–39. [Spremno besedilo]. V: *Oglasnik*, 1995, št. 1, str. 1–4.

Razstava *Kranjske gostilne med obema vojnama*, Gorenjski sejem Kranj (gostovanje v Kranjski Gori).

Kranjske gostilne med obema svetovnima vojnama. V: *Oglasnik*, 1995, št. 2, str. 1–2.

Razstava *Ženski liki na antičnem denarju*, Radovljica.

1996

Razstava *Dr. Janez Bleiweis in njegov čas*, Mestna hiša, Kranj (v sodelovanju z Bebo Jenčič; gostovanje v Celju, Ljubljani, Murski Soboti, Novem mestu in Kočevju).

Dr. Janez Bleiweis in njegov čas: razstava v Gorenjskem muzeju v Kranju. V: *Argo: časopis slovenskih muzejev*, 1996, letnik 39, št. 1/2, str. 128–130.

Dr. Janez Bleiweis in njegov čas. Kranj: Gorenjski muzej, 1996 (strokovna priprava razstavnega kataloga v sodelovanju z Bebo Jenčič).

Dr. Janez Bleiweis in njegov čas. V: *Oglasnik*, 1996, št. 3, str. 1–4 (v sodelovanju z Bebo Jenčič).

Kroparski zbornik: ob 100-letnici Plamena: 1894–1994, Radovljica 1995, 257 strani.

V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1996, letnik 44, št. 1, str. 101–103.

1997

Razvoj poštnega prometa na Slovenskem od podržavljenja 1722 do 1918 = Die Entwicklung der Post in Slowenien von der Verstaatlichung 1722 bis 1918. V: *Pošta na slovenskih tleh*. Maribor: Pošta Slovenije, 1997, str. 98–177 (v sodelovanju z Vladimирjem Klinarjem in Andrejem Hozjanom).

1998

Bogata zakladnica materialne in duhovne kulture: sprehod po Gorenjskem muzeju. V: *Kranjčan: glasilo mestne občine Kranj*, januar 1998, leto 17, št. 9, str. 28–29.

1999

Kranj v Prešernovem času. V: *Razgledi*, 3. februar 1999, št. 3, str. 11–13.

Kulturno udejstvovanje do druge svetovne vojne. V: *Gorenjska: 1900–2000: knjiga gorenjske samozavesti*. Kranj: Gorenjski glas, 1999, str. 570–573.

Preddvorski gradovi v zapuščinskih inventarjih 18. stoletja. V: *Preddvor v času in prostoru: zbornik občine Preddvor*. Preddvor: Občina, 1999, str. 143–151.

Organizacija poštnega prometa in razvoj poštne zvez. V: *Gorenjska: 1900–2000: knjiga gorenjske samozavesti*. Kranj: Gorenjski glas, 1999, str. 318–321.

Razvoj športa do 2. svetovne vojne. V: *Gorenjska: 1900–2000: knjiga gorenjske samozavesti*.

Kranj: Gorenjski glas, 1999, str. 594–601.

Organizirano planinstvo na Gorenjskem do druge svetovne vojne. *Gorenjska: 1900–2000: knjiga gorenjske samozavesti*. Kranj: Gorenjski glas, 1999, str. 602–604.

Prešeren in Kranj. V: *Oglasnik*, 1999, št. 5, str. 1–4 (v sodelovanju z Bebo Jenčič).

Razstava »Vzdignite me, zadušiti me hoče« – *Prešeren in Kranj*, Prešernova hiša, Kranj (v sodelovanju z Bebo Jenčič).

2000

Kranjsko stavbno podjetje Josip Slavec v času do druge svetovne vojne. V: *Kranjski zbornik*, 2000, str. 239–249.

Kranj v Prešernovem času. V: *Prešernovi dnevi v Kranju: simpozij ob 150-letnici smrti dr. Franceta Prešerna, od 2. do 5. februarja 1999 na Fakulteti za organizacijske vede v Kranju*. Kranj: Mestna občina, 2000, str. 23–34 (v sodelovanju z Jožetom Žontarjem).

2001

Stavbenik Josip Slavec: ob stoletnici rojstva. Ljubljana: Nova revija, 2001 (v sodelovanju z Jožetom Žontarjem).

2003

Poskusi ustanovitve Mestnega muzeja v Kranju v času druge svetovne vojne. V: *Avguštinov zbornik: 50 let Gorenjskega muzeja: 1953–2003*. Kranj: Gorenjski muzej, 2003, str. 163–166 (Gorenjski kraji in ljudje; 24).

2005

Pomembnejše gradnje v Kranju v tridesetih letih prejšnjega stoletja. V: *Kranjski zbornik*, 2005, str. 87–96.

2010

Stare razglednice Kranja in okolice. V: *Pozdrav z Gorenjske: zbirka starih razglednic*. Kranj: Gorenjski muzej, 2010, str. 9–49 (Gorenjski kraji in ljudje – Zbirke; 4).

Sodelovanje Albina Pogačnika z Gorenjskim muzejem. V: *Numizmatični vestnik*, 2010, leto 34, št. 36, str. 435–436.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.452)(082)

ZGODOVINSKI dan (1 ; 2016 ; Kranj)

Podobe gorenjske preteklosti : ob 80. rojstnem dnevu Majde Žontar in 760. obletnici prve pisne omembe mesta Kranja : zbornik povzetkov 1. zgodovinskega dneva, Kranj, 20. junij 2016 / [avtorji besedil Jože Dežman ... [et al.] ; uvodna beseda Marjana Žibert ; uredila Barbara Kalan ; fotografije arhiv Darje Okorn ... et al.]. - Kranj : Gorenjski muzej, 2016

ISBN 978-961-6478-76-2

1. Gl. stv. nasl. 2. Kalan, Barbara, 7.6.1976- 3. Dežman, Jože
285056256